

Vliv sociálních faktorů a výchovy na vznik sociálně patologického chování mladistvých.

Ladislava Geyerová

Bakalářská práce
2006

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Univerzitní institut

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Univerzitní institut

Ústav pedagogických věd

akademický rok: 2005/2006

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Ladislava GEYEROVÁ**

Studijní program: **B 7501 Pedagogika**

Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Vliv sociálních faktorů a výchovy na vznik sociálně patologického chování mladistvých.**

Zásady pro vypracování:

1. Vymezení teoretických východisek pro praktickou část práce.
2. Charakteristika výzkumného souboru.
3. Provedení kvantitativního výzkumu formou polostrukturovaného rozhovoru a dotazníkového šetření.
4. Zpracování a vyhodnocení výsledků výzkumu.
5. Stanovení odpovídajících závěrů.

Rozsah práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná**

Seznam odborné literatury:

Chmelík, J. Trestná činnost mládeže a páchaná na mládeži.

2. upravené a rozšířené vydání. Praha: Ministerstvo vnitra ČR 1998

Nakonečný, M. Psychologie osobnosti

2. vydání Praha: ACADEMIA 1998

Matoušek, O., Kroftová, A. Mládež a delikvence.

1. vydání Praha: PORTÁL 1998

Matějček, Z. Rodiče a děti. Praha: AVICEUM 1989

Vágnerová, M. Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky.

2. vydání Praha: PORTÁL 2000. 444 s. ISBN 80-7178-496-6.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Mgr. Ivo Svoboda

Ústav pedagogických věd

Datum zadání bakalářské práce:

6. března 2006

Termín odevzdání bakalářské práce:

13. června 2006

Ve Zlíně dne 6. března 2006

L.S.

prof. Ing. Roman Prokop, CSc.

prorektor

prof. PhDr. Vlastimil Švec, CSc.

ředitel ústavu

ABSTRAKT

Geyerová, Ladislava. **Vliv sociálních faktorů a výchovy na vznik sociálně patologického chování mladistvých.** (Bakalářská práce). Zlín: Univerzitní institut, 2006. 56 s.

Bakalářská práce je zaměřena na problematiku vlivu sociálně patologických jevů a výchovy na delikventní chování mladistvých, analýzu příčin páčání trestné činnosti mladistvými a prognózu jejich resocializace. Část práce je věnována historii trestu, realizaci programů zacházení ve výkonu trestu odnětí svobody a kontinuální postpenitenciární péči.

Klíčová slova:

Delikvence, socializace, resocializace, sociálně patologické jevy, kontinuální postpenitenciární péče, prognóza resocializace, trest odnětí svobody, programy zacházení.

ABSTRACT

Geyer, Ladislava. **Causes of social factors and the education of young adults.** Thesis. Zlin: Tomas Bata univerzity in Zlin, 2006. 56 pp.

The thesis focuses on the pathologic phenomena, the analysis of the causes of committing crimes by young adults, and their resocialization. A part of the thesis is devoted to the history of sentence, the implementation of programs for treating people undergoing sentence and the continual post penitentiary care.

Keywords:

Delikventy, socialization, resocialization, socially pathologic phenomena Continual post penitentiary care, prognosis of resocialization, treatment programs, sentence of imprisonment.

Děkuji vedoucímu práce JUDr. PhDr. Mgr. Ivo Svobodovi za odborné vedení a pomoc, kterou mi poskytl při zpracování bakalářské práce.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracovala samostatně. Všechny použité informační zdroje a literární prameny jsem uvedla v seznamu literatury.

Zlín 10.5. 2006

Ladislava Geyerová

OBSAH

ÚVOD	8
I TEORETICKÁ ČÁST	10
1 CHARAKTERISTIKA VÝZKUMNÉHO SOUBORU, METODOLOGIE VÝZKUMU A FORMULACE HYPOTÉZ.	11
2 FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ BUDOUCÍ KRIMINALITU, SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÉ JEVY V KONTEXTU VÝVOJE SPOLEČNOSTI	15
2.1 SOCIÁLNÍ PŘÍČINY PÁCHÁNÍ TRESTNÉ ČINNOSTI	17
2.2 OSOBNOSTNÍ PŘÍČINY PÁCHÁNÍ TRESTNÉ ČINNOSTI.....	20
2.3 DELIKVENCE MLADISTVÝCH A KRIMINOGENNÍ SITUACE.....	22
3 KRIMINALITA PÁCHANÁ MLÁDEŽÍ A NA MLÁDEŽI	25
3.1 NÁSILÍ V RODINĚ	25
3.2 TÝRÁNÍ DĚTÍ	26
3.3 SEXUÁLNÍ ZNEUŽÍVÁNÍ DĚTÍ	27
3.3.1 Možnosti prevence sexuálního zneužívání a týrání dětí	29
3.4 ŠIKANA JAKO SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÝ JEV.....	32
4 FAKTORY OSOBNOSTNÍCH PŘÍČIN	35
4.1 PSYCHICKÉ ZVLÁŠTNOSTI.....	35
4.1.1 Potřeba vnějších podnětů	35
4.1.2 Potřeba životní jistoty	35
4.1.3 Potřeba životní perspektivy.....	36
4.1.4 Potřeba společenské hodnoty	36
4.2 DĚDIČNOST A FAKTOR GENETICKÉ VÝBAVY JEDINCE	36
4.3 SOMATICKÉ ZMĚNY	37
5 PROBLEMATIKA RESOCIALIZACE	38
II PRAKTICKÁ ČÁST	40
6 POPIS ZKOUMANÉHO VZORKU	41
6.1 VĚK ZKOUMANÝCH OSOB	41
6.2 RODINNÝ STAV ZKOUMANÝCH OSOB.....	42
6.3 DOSAŽENÉ ŠKOLNÍ VZDĚLÁNÍ A PRACOVNÍ KVALIFIKACE	43
7 STRUKTURA A KVALITA RODINNÉHO PROSTŘEDÍ	45
7.1 SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÉ FAKTORY ZJIŠTĚNÉ V RODINÁCH PROBANDŮ	48
7.1.1 Trestná činnost rodičů a sourozenců osob zkoumaného vzorku.....	48
7.1.2 Alkoholismus a jeho výskyt v rodinách delikventů	49
7.1.3 Abuzus drog v rodinách delikventů	49
8 PREDELIKVENCE A DELIKVENCE PROBANDŮ	50

9	ANALÝZA A EVALUACE VÝSLEDKŮ PROVEDENÉHO VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ.....	53
10	PROGNÓZA RESOCIALIZACE ODSOUZENÝCH	55
	ZÁVĚR.....	58
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	60
	SEZNAM PŘÍLOH.....	61

ÚVOD

Naše současnost je charakterizovaná hektičností vývoje, přetlakem informací a hledáním odpovědí na další a nové poznatky, které s sebou tento vývoj nese. Více a intenzivněji znějí hlasy pro zajištění sociálního smíru, odstranění sociálních nerovností a zmírnění projevů sociálního neklidu.

K jednomu ze základních sociálních problémů současného světa patří vzedmutá vlna kriminality a její nová, ve svých důsledcích mnohem nebezpečnější rozměr.

Kriminalita a další sociálně patologické jevy velmi úzce souvisí se stavem společnosti, jsou jeho trvalou součástí, citlivě reagují na společenské změny, problémy a způsoby jejich řešení a současně z jejich popisu a hodnocení lze usuzovat na kvalitu společnosti a její možný vývoj.

Z tohoto pohledu je současná situace kriminality mladých lidí, jejího podílu na dalších sociálně patologických jevech například alkoholismu, narkomanii, hazardních hrách, členství v závadových partách a problémových sektách, prostituci, rasismu, značným společenským problémem a je zralá na radikální společenská řešení včetně důrazných preventivních opatření.

Ve srovnání s minulostí dochází v kriminalitě mladých lidí i k dalším než jen početným změnám. Roste brutalita i agresivita pachatelů, výrazně se snižuje jejich věková hranice. Novými kriminálními jevy, s nimiž se lze v dnešní době setkat především ve velkých městech, je vytváření gangů, zneužívání dětí a mladých lidí organizovanými skupinami profesionálních zločinců. Nové možnosti jsou dány zjednodušeným stykem s cizinou, možnostmi pohybu po celém území republiky i mimo ni, podstatně větší nabídkou možností utratit vlastní či cizí peníze, atraktivností svodů určených především mladým lidem.

Značná část obyvatelstva se rok co rok stává obětí některého z trestných činů. Lidé ztrácejí pocit bezpečí, nutný k plnohodnotnému kvalitnímu životu, oslabuje se jejich důvěra vůči státu i zákonu, neboť ty stále evidentněji jim nejsou schopny poskytnout spolehlivou ochranu. Tím se kriminalita stává otázkou návysost politickou. Témata kontroly a potlačování kriminality, tedy problematika kriminální politiky, se z okrajových pozic politiky jednotlivých států stále více posunuje k jejich centru.

Kriminalita představuje mimořádně komplexní společenský fenomén a komplexně je třeba taky přistupovat k její kontrole a potlačování, pokud chceme dosáhnout zlepšení

stavu. Jakékoliv jednoduché a snadné řešení, které nabízí tvrdá trestní represe, po níž veřejnost stále silněji volá, v dnešních podmínkách postačit nemůže.

Vedle represe se proto počítá, jako druhá cesta kontroly kriminality, prosazování prevence. V této souvislosti se nabízí celá řada otázek zaměřených nejen na příčiny vzniku tohoto stavu, ale i na důvody jeho existence a trvání a samozřejmě i na možnosti jeho řešení. V trestné činnosti mladistvých a mladých dospělých se projevuje dluh společnosti vůči sociálním potřebám jedinců. V tomto dluhu je obsažena nevhodná atmosféra v celé společnosti, krize rodiny, malá péče školy, nedostatek výchovných osobností v našem životě a vzájemná lhostejnost (Čírtková, L. 1996, s. 54).

Kriminalita a resocializace pachatelů trestných činů není jen výhradně problémem osobnosti člověka, ale současně i problémem politickým, ekonomickým, problémem životního stylu a mnohdy i předsudků.

Každý člověk se někdy dostává do situací, které na něj kladou značné nároky z hlediska sebeovládání, rozhodování a volby reakcí, přičemž riziko selhání je přímo úměrné stavu osobnosti a úrovni zkušeností, či sociální zralosti daného jedince. Ne vždy je však schopen jednat a reagovat v mezích společensky vymezených pravidel.

K volbě zvoleného tématu, kterým je vliv sociálních faktorů a výchovy na vznik sociálně patologického chování mladistvých, a prognóza jejich resocializace, mě vedl studiem prohloubený zájem o chování mladých, po zkušenostech získaných z pracovního působení specialistky sociální sféry a poznatků z dlouhodobých stáží ve věznicích, zejména pro mladistvé. Cílem bylo pokusit se analyzovat příčiny, které měly rozhodující vliv na spáchání trestného činu, následné odsouzení, včetně využití pro výchovnou práci.

Celospolečenským cílem je, aby se maximální počet propuštěných nevracel zpět do výkonu trestu odnětí svobody a vedl život alespoň společensky přijatelnou formou. Pokud se chceme alespoň přiblížit tomuto nelehkému cíli, musíme věnovat maximální pozornost výchově nejmladších provinilců.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 CHARAKTERISTIKA VÝZKUMNÉHO SOUBORU, METODOLOGIE VÝZKUMU A FORMULACE HYPOTÉZ.

Předmětem výzkumu je predelikventní a delikventní jednání mladých dospělých, odsouzených za různorodou úmyslnou trestnou činnost. Vzhledem k tomu, že kriminalita je společenským jevem a je páchána v prostoru a čase, a sám pachatel je osobnost sociálně determinovaná, zaměřuje se srovnávací analýza nejen na osobnost mladého dospělého pachatele, ale i na formující sociální prostředí.

Objektem výzkumu je osobnost pachatele trestné činnosti, kriminální situace a vzájemný vztah mezi nimi vytvářejí specifický základ souboru komplexních faktorů, které podmiňují vznik trestné činnosti. Jde tedy o zkoumání procesu vzájemného působení společenského prostředí a pachatele, jehož výsledkem je páchání trestné činnosti (Nezkusil a kol. 1997, s.113).

Socializující jedinec je stavěn do systému socializátorů, jejich vlivů a zákonitostí, které vyjadřují nároky společnosti na jeho osobnost. V analýze příčinných vztahů objasňujících kriminogenezi je nutné, aby byla v zájmu nejen osobnost mladého dospělého jedince, ale i situace, která jednání determinovala nebo spustila, včetně prediktorů, které ji signalizovaly, posilovaly a podmiňovaly.

Kriminalita jako nechtěný produkt společnosti je v současné době celosvětovým problémem. Ve svém významu i ve svých projevech je produktem určité míry společenského života závažnou poruchou chování, která narušuje sociální vztahy jedince, zejména jeho vztahy ke společnosti. Kriminalitu, respektive její projevy podřazujeme do kategorie obecné kriminality, hospodářské kriminality a tzv. organizovaného zločinu. Trestnou činnost, kterou většinou páchají mladiství delikventi řadíme do obecné kriminality. Je onou „zjevnou“ kriminalitou, se kterou se ne vždy setkáváme a jež bezprostředně každého ohrožuje. Mládež je spojována s různými věkovými kategoriemi v závislosti na předmětu a rozsahu zkoumání jednotlivých vědních oborů. Pro účel této práce se za mládež a nezletilé označí fyzické osoby, které překročily 15 rok věku a mladší než 18 let. Hovoříme o kategorii osob mladistvých.

Příčiny páchání kriminálních deliktů mladistvými lze shrnout do následující teze, že základní příčinou kriminogenního chování mladistvých jsou nepříznivé podmínky pro for-

mování osobnosti. Při posuzování vlivu sociálních faktorů na kriminalitu mladistvých má rodina mezi všemi jedinečné a výsadní postavení v několika směrech. Ona stojí na začátku, má možnost ovlivňovat vývoj dítěte v jeho nejranějších fázích. Nejvydatněji uspokojuje základní psychické potřeby dítěte a je modelem mezilidských vztahů, který si dítě ponese dál do života a jímž bude poměřovat všechny další vztahy. Neplní-li rodinná výchova tuto funkci, již tím jsou dány větší předpoklady pro vznik kriminogenního prostředí.

Svou roli jako příčina páchaní kriminality sehrávají nedostatek životních zkušeností, neschopnost mladého člověka rychle a správně reagovat na některé situace a podněty, což je doprovázeno častými chybami v jednání. Správné zvládnutí situace je závislé mimo jiné i na potřebných dovednostech a návycích, které u mladého člověka bývají nedostatečně rozvinuty.

Souvisejícím problémem, který se v bakalářské práci řeší, je posouzení sociologických průzkumů, kterými je prokázáno, že mládež má i přes příslušnost k různým sociálním skupinám určité společné znaky, které se projevují ve shodnosti zájmů a postojů k přijímání hodnot, ve způsobu chování a jednání. Je třeba tato fakta znát a souběžně odstraňovat všechny podmínky a příčiny umožňující páchaní trestné činnosti. Na mnohé mladistvé však působí tak silně různé negativní elementy, že si nejsou schopni ujasnit jejich obsah a bez poskytnuté odborné pomoci se začnou chovat asociálně, s výrazně delikventními rysy.

Cílem výzkumu je především analýza a vliv sociálních aspektů a výchovného působení na osobnost mladistvých pachatelů trestné činnosti. Zjistit faktory, které ovlivňují zejména mladistvé jedince tak, že u nich dochází k asociálnímu chování a delikvenci.

Rovněž zaměření se na osobnost pachatele, jeho psychickou výbavu, sociální vlivy a výchovné prostředky, které mají mnohdy spouštěcí mechanismy predelikvence a delikvence. Nezbytné je i posouzení vlivu rodiny a výchovných postupů, jejichž nesprávná funkce ovlivňuje start, strukturu a dynamiku sociálně patologických jevů.

Dále se zaměřit na poznání mechanismu a sociálně psychologických determinant kriminality mladých dospělých. Pokusit se provést srovnání faktorů osobní a rodinné anamnézy, typu spáchané trestné činnosti a dalších faktorů vedoucích ke spáchání deliktu a následného odsouzení. Ze závěrů vytvořit vhodné formy ovlivňování a stanovit kriminál-

ní prognózy. Smyslem šetření bylo najít společné znaky mladých delikventů a získat tak informace o možných nástrojích nejen prevence, ale dalších forem práce s těmito lidmi.

Výzkumné metody jsem zvolila na základě vybraného výzkumného předmětu a na základě volby objektu výzkumu. Základní metodou použitou v tomto výzkumu byl řízený anamnestický rozhovor, zaměřený na zjištění dat z rodinné a osobní anamnézy, včetně predelikvence a výchovných problémů probandů (viz příloha č. 1). Pro získání a shromáždění údajů byl aplikován polostrukturovaný rozhovor s mladistvými z různě odlišných sociálních oblastí a rizikových skupin, s případnou analýzou jejich způsobu života a uznávaných hodnot.

Další fakta přinesl strukturovaný rozhovor se specialisty, psychology a pedagogy různých institucí sociální sféry (Diagnostický ústav, Vězeňská služba, Střední škola a učiliště , pracovníky sociálních odborů, a rovněž studiem Statistické ročenky vývoje kriminality mladistvých MS. Metodou zakotvené teorie vysvětlujeme vliv sociálních faktorů a působení výchovy na delikventní chování a kriminalitu mladistvých.

Výběr odsouzených byl zaměřen na věkovou hranici do 26 let. Anamnestický rozhovor byl proveden individuálně ihned po nástupu odsouzeného do výkonu trestu odnětí svobody. Každý vyšetřovaný jedinec byl seznámen se smyslem práce, jejím účelem a metodami, včetně záruk, že s jmenovitými výsledky zkoumání nebudou, na základě čl. 2, Hlavy 7, Listiny základních práv a svobod , seznámeny nepovolané osoby. Šetření probíhalo v odpoledních hodinách v rozmezí asi 60 minut. Všem odsouzeným byly vytvořeny stejné podmínky pro průběh vyšetření se snahou o navození adekvátního pracovního ovzduší.

Jako další metodou jsem použila dotazníkové šetření pro analýzu okolností a forem spáchané trestné činnosti (viz příloha č. 2). V této části jsem využila spisové materiály a osobní spisy (výpis z rejstříku trestů, některé rodinné údaje, osobní a kriminální anamnézy).

Tyto informace jsem rovněž použila k porovnání některých odpovědí odsouzených a ověření jejich pravdivosti. Výsledky obou metod byly numericky zpracovány na pomocných arších obou analýz. Výzkum byl proveden na základě dobrovolnosti.

Z předmětu a cíle bakalářské práce jsou navrhovány a ověřovány tyto hypotézy:

- 1) Delikvenci budou vykazovat ve větší míře jedinci z narušených, disociálních a asociálních rodin nebo z dětských domovů než ti, kteří byli vychováni v úplných rodinách, bez vyskytujících se konfliktů a kriminality u jejich rodičů.
- 2) Trestnou činnost budou páchat spíše jedinci, jejichž rodiče a sourozenci jsou abuzeři alkoholu, případně drog, oproti těm, jejichž rodiče se s těmito jevy neztotožňují.
- 3) U mladých dospělých se bude spíše objevovat majetková trestná činnost, než činy násilné a mravnostní.

Validitu výzkumu při ověřování stanovených hypotéz zajišťovalo jasné vymezení jednotlivých druhů proměnných a stanovení jejich vzájemného vztahu (Spousta, V. 2003, s.84).

Proměnnou zde byly použité faktory a činitele anamnestického rozhovoru, které působily na sledovaný a zkoumaný reprezentativní vzorek.

Nezávisle proměnné – problémové chování jako trvalé faktory, které v průběhu výzkumu nebyly měněny, byly užity jako základna pro předvídaní.

Závisle proměnné – efektivnost působení jako vlastnosti objektu, které se vlivem použitých faktorů měnily a tyto změny byly na základě analýzy jevu předvídaný.

Intervenující proměnné jako zprostředkující proměnná – připravenost všech k resocializaci, edukaci a integraci, zde spolupůsobily na vztah nezávisle a závisle proměnných, ale obtížně se daly přímo pozorovat.

2 FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ BUDOUCÍ KRIMINALITU, SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÉ JEVY V KONTEXTU VÝVOJE SPOLEČNOSTI

Sociálně patologické jevy včetně jevů, které mají charakter trestných činů, jsou součástí běžného způsobu života lidí novodobé společnosti. Pokud se s nimi osobně nese- tkáváme, jsou nám mnohdy v průběhu každého dne předkládány masmédií, a tak se může stát, že většina z nás již tuto kulisu života příliš nevnímá. Toto tvrzení však neplatí o lidech věkově starších nebo o dětech, mladistvých a mladých lidech. První reagují obvykle příliš- ným strachem nebo naopak agresivitou (převážně slovní), druzí pak (vzhledem k nezralosti osobnostní i sociální) projevují zvědavost, touhu po bližším poznání těchto jevů.

Tam, kde značná část obyvatel vynakládá nemalé prostředky na různé typy her, s naivní nadějí, že právě oni se díky výhře stanou milionáři, kde se užívají tisíce prostitutek, četní provozovatelé erotických salónů apod., heren a výherních automatů, prosperuje pro- dej alkoholu, pornografie a drog, snaha zbohatnout nebo aspoň vydělat peníze vede k uskutečňování množství drobných i velkých podvodů a dalších kriminálních jevů, které často nejsou postihovány, tam nelze očekávat, že výskyt sociálně patologických jevů a jejich negativních důsledků na mladé lidi lze nějak radikálně snížit.

Podíl mládeže a mladých dospělých na spáchaných trestných činech lze vystopovat ve všech oblastech kriminality. V poslední době se zvýšil její podíl na krádežích, loupežích a prostituci. Stále vysoký je podíl jedinců páchajících trestnou činností pod vlivem alkoho- lu, či v závislosti na různých formách toxikomanie. Znepokojující jsou signály psychické závislosti na hracích automatech s negativním dopadem na růst kriminality. Stejně jako u ostatních pachatelů se stále více i u mládeže a mladých dospělých projevuje brutalita a agresivita.

Názory na příčiny a podmínky kriminality procházejí dlouhodobým vývojem a nejsou jednoznačné, protože kriminalita je společenský jev, který je multifaktorově pod- míněn a každé poznání je závislé na získání dostatečného množství kvalitních informací. Na rozdíl od přírodních jevů, kde je příčina vesměs po kvalitativní stránce lépe poznatelná a proto i snáze definovatelná, ve sféře sociálních jevů mizí přímočará souvislost mezi pří- činou a následkem, zejména příčina bezprostředně nevyvolává vždy jen jeden konkrétní následek. Je to způsobeno tím, že na sociálních jevech se zúčastňují jednotlivci i skupiny lidí nadaných vědomím i různou mírou a kvalitou osobnostních vlastností. Navíc je třeba

vzít v úvahu, že příčin zde působí zpravidla více a že trestná činnost jakožto společenský jev je tedy výsledkem působení mnoha příčin (Zapletal, J a kol. 1995, s.45).

Delikvenci tedy nelze vysvětlit jedinou příčinou, ani jednoduchým součtem několika příčinných faktorů. Žádný činitel nepůsobí izolovaně, ale vždy ve vzájemných vztazích. Určujícími faktory pro stanovení příčin a podmínek páčání trestné činnosti mladými lidmi jsou zejména vývojové zvláštnosti mladého člověka a mikrostruktura, ve které se mladí lidé pohybují. Jde o dva soubory faktorů, na základě kterých je formován hodnotový systém, sociální orientace, postoje k lidem a další charakterové atributy osobnosti člověka (Chmelík, J. 1998, s.7).

Příčinami kriminogenního chování se zabývala celá řada autorů a vesměs se shodují, že kriminogenní chování je výsledkem interakce neadekvátní úrovně sociální adaptace, kriminogenních osobnostních vlastností a kriminogenní situace.

Musíme si klást dílčí cíle a mezi ty patří i individualizace přístupu a zacházení s mladými pachateli trestné činnosti a pokračování v úspěšných preventivních aktivitách v oblasti ochrany řádných občanů a především mladých lidí před všemi negativními společenskými jevy.

- **Primární prevence**

spočívá ve vytváření optimálních podmínek pro rozvoj společnosti, jejich institucí a občanů. Zahrnuje oblast sociální politiky, politiky zaměstnanosti, urbanismu, územního plánování, rozvoje jednotlivých regionů. Omezení kriminality není jejím výslovně stanoveným (respektive hlavním) cílem. Jde tedy o nepřímou strategii prevence kriminality.

- **Sekundární prevence**

je zaměřena na rizikové skupiny a jedince, u nichž je zvýšená pravděpodobnost, že se stanou buď pachateli, (potenciální pachatelé), nebo naopak oběťmi (potenciální oběti) trestných činů. Jde o přímou strategii prevence kriminality.

- **Terciální prevence**

je předcházením recidivě trestné činnosti, orientuje se tedy na jednotlivce a skupiny, kteří se v minulosti dopustily trestné činnosti (na jejich resocializaci) a na osoby, jež se již v minulosti staly oběťmi trestných činů. Jedná se o přímou strategii prevence kriminality. (Zapletal, J a kol.1995, s.97-99).

2.1 Sociální příčiny páchaní trestné činnosti

Sociální příčiny tvoří nejširší skupinu, která ovlivňuje delikventy směrem k páchaní trestné činnosti. První a nesporně rozhodující příčina spočívá v negativním vlivu rodiny a neplnění si rodičovských povinností. Rodina je základní jednotkou společnosti a v současné době stále více vystupuje do popředí styl života, výchovná a socializační funkce rodiny. Normální rodinné prostředí tvoří základ psychicky vyrovnané osobnosti. Rozmanitost komunikačních prostředků v rodině, učení a výchova příkladem, příjemná atmosféra rodinného života, to vše vytváří životní prostředí maximálně vhodné k výchově jedince. Rodina v tomto procesu sehrává roli citlivého zprostředkovatele, získávání vzorů a norem chování, vztahů k práci, k veřejným i osobním problémům, k získávání elementárních poznatků o sociálním životě, o životě politickém, ekonomickém, kulturním apod. Takto získané zkušenosti z dětství a dospívání ovlivňují tvorbu kladných a záporných charakterových rysů a mají význam pro výběr prostředků k jejich dosažení.

V procesu socializace (výchovy, sociálního učení) si jedinec osvojuje návyky, vědomosti, pravidla a dovednosti nezbytné pro jeho život ve společnosti. Je orientován k tomu, aby přijal za své ty hodnoty a jim odpovídající pravidla jednání a chování, které daná společnost uznává. Probíhá-li tento proces bez vážnějších poruch a výkyvů, pak se člověk stává sociálně způsobilým k plnohodnotné účasti na životě ve společnosti; v opačném případě je jeho připravenost ve větší či menší míře snížena a může se projevit i selháním v některých sociálních funkcích až po vyústění po trestnou činnost. V páchaní trestné činnosti však spatřujeme projev extrémní a nikoliv běžný jev sociální nepřizpůsobivosti. Ta se ve své většině projevuje nejčastěji v různých konfliktech nepřekračujících hranice zákona (Zapletal, J a kol. 1995, s.47).

Základní výchovná úloha, regulace informací a poznatků z denního života, vytváření návyků a společenských zábran, patří logicky rodině. Ostatní subjekty, jako škola, zájmová sdružení, mají svůj význam, ale nejsou tím určujícím činitelem a před zákonem odpovědným subjektem.

Neuspokojivé rodinné vztahy a rozvrácené domovy tvoří často základ delikvence mladých dospělých. Někdy příčinou nesouladu rodičů bývá alkoholismus, není neobvyklým jevem i trestná činnost rodičů nebo starších sourozenců. Dítě však musí mít pro to psychické předpoklady, aby antisociální příklad rodičů nebo sourozenců byl pro ně přitažlivý.

Rodiče mladých delikventů (potenciálních recidivistů) se soustřeďují na praktické životní cíle, mají nízkou kulturní úroveň, nezajímají se o to, co děti dělají ve volném čase. Dokonce se vyskytly ojedinělé případy, kdy rodiče přímo nabádali mladistvé k různým neadekvátním nebo asociálním činnostem. Výchova v některých rodinách, i když přímo nepodněcuje k delikvenci, nevytváří jejímu vzniku dostatečné zábrany (Vágnerová, M. 1997, s.98).

Nelze opomenout nepříznivý vliv rozvodů. Zejména v období před rozvodem je dítě svědkem mnoha konfliktů rodičů, které předcházejí a doprovázejí vlastní rozchod. Dítě je ponecháno sobě, nemá v rodičích oporu a snadno podléhá kriminogenním vlivům. Stejně negativně působí preferování podnikatelských a jiných aktivit, angažovanost rodičů v zaměstnání a spoléhání se na výchovné ovlivňování jinými subjekty, jako prarodiči, školou, apod. Rovněž přemrštěné materiální zabezpečení dětí, jako „vykoupení se“, za nevěnování se výchově, působí negativně.

Vedle rodiny však mohou na děti a mládež působit i některé negativní faktory, ty můžeme označit jako nedostačující a nesprávné působení mikroprostředí. Školní výchovu v procesu vzdělávání ovlivňují učitelé a pracovníci školy. Škola je neoddelitelnou součástí výchovy mladého člověka. Vytváří jeho základní materiální a citové hodnoty, které ho mají provázet po celý život a působí na formování jeho osobnosti. Vztah dítěte je do značné míry ovlivňován osobností učitele a celkovou organizací školní výuky. Necitlivý přístup k dětem, jejichž schopnost zvládnout učivo a být úspěšným, je různá, můžeme hodnotit jako nedostatky ve školní výchově. Ve vyučovacím procesu dochází k rozdělování na úspěšné a neúspěšné žáky pomocí známkovacího systému. Ti neúspěšní, kteří nenesou plnou vinu na svých výsledcích, potom hledají možnost své vlastní seberealizace, tedy hledají něco, v čem budou úspěšní. Za drobnými projevy nekázně přicházejí ty závažnější, projevuje se záškoláctví, první trestná činnost.

Velmi významnou součástí zůstává kategorie označená jako problém volného času a jeho efektivní vyplnění. Různé zájmové organizace a instituce mají zájem o bezproblémovou mládež, ale o "děti ulice" již ne. K. Nešpor (1996, s. 67) uvádí, že mládež se tedy baví sama a po svém. Řada těchto projevů nepřímě hraničí s trestnou činností a mnohdy se mládež delikvencí přímo baví. V současné době mnoho mladých lidí tráví volný čas v hernách u hracích automatů a tato záliba velice často přerůstá v závislost, která některé jedince vede k tomu, že si peníze pro hru opatřují trestnou činností. Množství volného času a

touha po dobrodružství vede v některých případech k vytváření závadových skupin mládeže, v nichž mívají aktivní roli jedinci s kriminálními zkušenostmi. Ostatní mládež a okolí upoutávají svou hrubostí, provokativním chováním, projevy rasizmu, extremismu nebo jinými formami pobuřujících názorů a pohledů na okolní svět. Podle věkového složení a některých vnějších projevů se sem dají zařadit i příznivci různých rockových skupin, ale i fanoušci některých fotbalových týmů, kteří svým chováním a jednáním hrubě narušují veřejný pořádek, pohoršují veřejnost a nezřídka i páchají trestnou činností. Svými „dobrodružnými akcemi“ vlastně páchají trestnou činností ve formě výtržnictví, vandalismu, rvaček, násilí, krádeží apod. S těmito projevy se úzce pojí alkoholová i nealkoholová toxikomanie, sexuální nevázanost. Nelze se nezmínit o negativním působení různých kulturních a ideologických vlivů. Mládeži jsou předkládány různé akční filmy, horory, thrillery, či pornofilmy plné násilí, brutality, bezcitnosti a hrůzy. O škodlivosti takové „kultury“ na psychiku mladé generace již bylo řečeno hodně. V konečném důsledku vede zpravidla k citovému otupování vůči násilí a lidské bolesti.

Do sociologické charakteristiky mládeže můžeme zařadit také působení v různých skupinách, které mají kořeny v nevhodných náboženských sektách (např. Satanisté apod.). Tvoření part a skupin mládeže je v moderní společnosti zcela přirozeným jevem. V dospívání velmi intenzivně pokračuje prohlubování vrstevnických vztahů a znásobuje se přirozenou snahou mladých lidí osamostatnit se v rámci primární skupiny. Projevuje se jistým odklonem od rodiny a příklonem k přátelům, kamarádům a vrstevníkům. K významu těchto vztahů přispívá zvýšená sociabilita mladistvých. Zároveň u mládeže zjišťujeme velmi intenzivní potřebu co nejvíce se přibližovat dospělým. To se projevuje v tendencích vlastnit peníze, mít dopravní prostředek, oblékat se jako dospělí, mít zkušenosti z pohlavního života, získávat prožitky v zábavných podnicích, kouřit, požívat alkohol apod. V období dospívání není psychika v porovnání s fyzickou stránkou dostatečně vyvinuta, proto jsou tyto jedinci náchylní nekriticky přijímat negativní vlivy starších. Opora a pochopení v rodině je v tomto směru většinou minimální.

Častým prostředkem vyplňování volného času mladými lidmi je sexuální nevázanost, která vede k promiskuitě, pohlavnímu zneužívání a následně pak mnohdy k trestné činnosti mravnostního charakteru, jako je znásilnění, kuplířství, prostituce, jak v heterosexuální, tak homosexuální sféře apod. (Nakonečný, M. 1998, s.72)

Na přebytek volného času mládeže má vliv i její současná vysoká nezaměstnanost. Mládež velmi často tráví čas v různých hernách u hracích automatů. I tato záliba přechází v mnoha případech do stadia závislosti, kterou známe již u alkoholu, kouření a dalších toxických látek. Peníze k tomuto trávení volného času si mladiství často opatřují trestnou činností.

Existuje-li porucha v socializačním procesu neznamená to, že můžeme uvažovat přímou, bezprostřední souvislost s tím, že se určitá osoba stane delikventem. Taková kauzální souvislost neexistuje. Uplatňuje se totiž příliš mnoho faktorů, které ve složitých interakcích svůj vliv zesilují či zeslabují. Významnou úlohu zde ovšem sehrává jedinečná osobnost každého člověka. Ten není jen pasivním objektem působení faktorů, ale sehrává zde aktivní úlohu. Určité závěry však můžeme činit až na základě zhodnocení velkých souborů zkoumaných jevů a lze jen matematicky odvodit pravděpodobnost, že se určitá osoba stane delikventem, jestliže u ní byly shledány určité konkrétní poruchy v socializačním procesu. (Zapletal, J a kol. 1995, s. 49).

2.2 Osobnostní příčiny páčání trestné činnosti

Samostatnou skupinu tvoří osobnostní příčiny páčání trestné činnosti mládeže a mladých dospělých v jejichž rámci lze rozlišovat psychické zvláštnosti dospívání s přirozenou touhou po recesi a po dobrodružství. S tím souvisí i generační proces ve formě odmítání autority dospělých, tendence žít v partách, trávit volný čas po svém, snadná ovlivnitelnost ideologickými vlivy moderního pohledu na svět. Zde se nejvíce projevuje získaná úroveň vzdělání, mravní, etická výchova a právní vědomí. Psychická struktura osobnosti obsahuje především sociálně podmíněné rysy, které jsou určovány jednak individuálními zvláštnostmi psychiky, jednak získanými zkušenostmi. Mimoto psychickou strukturu tvoří individuální zvláštnosti jednotlivých psychických procesů (paměti, myšlení, vůle, citů, hodnota zaměření osobnosti), temperament a někdy patologické změny psychiky.

U mladých dospělých můžeme rozpoznat některé zvláštnosti charakteristické pro mladistvé, jiné zase charakterizují dospělého jedince. Z pohledu vývojové psychologie jde o období adolescence a ranné dospělosti.

ADOLESCENCE je obdobím ustalování tělesného a psychického vývoje. Mladý člověk je v tomto věku na vrcholu své fyzické výkonnosti, tělesný vývoj je ukončen. Na konci adolescence se organismus zcela vyrovnává organismu dospělého člověka a také v pracovní činnosti je schopen stejného zatížení. Ukončen je také intelektový vývoj. Můžeme se také setkat s náhlou změnou náboženského nebo politického přesvědčení. Citový vývoj je stabilnější než v pubescenci, při správné výchově přechází jedinec k sebevýchově a kolem 20. roku dochází k plnému rozvinutí vyšších citů. Adolescent by měl být dostatečně informován v oblasti sexuality a naučit se hledat u partnera opačného pohlaví spolehlivé emocionální zázemí. Vzniká vlastní názor na svět, osobnost adolescenta se individuálně diferencuje, objevují se poměrně stabilní povahové vlastnosti. U adolescenta dochází k rozporu mezi fyzickou a sociálně-ekonomickou zralostí, protože se prodlužuje profesionální příprava a současně se urychluje biologické dozrávání člověka. Dále vidíme rozpor mezi hodnotami mladé a staré generace. Na konci adolescence by měl být člověk samostatný a společensky aktivní, zralý pro založení rodiny a připravený na výkon svého povolání (Řehulka, E. 1997, s. 44-45).

Zvládnout úspěšně dospívání vlastního dítěte vyžaduje od rodičů ochotu akceptovat ztrátu nějakých jistot a poskytnout dítěti takovou podporu, která by mu umožnila dosáhnout vyššího vývojového stádia. Proměna přináší určitý chaos, jak v oblasti rozumové, tak i citové. Znamená to nutnost nové orientace i transformace citových projevů (Vágnerová, M. 1997, s. 8-9).

RANNÁ DOSPĚLOST - adolescence přechází do ranné dospělosti okolo 20. roku. Je to nejméně desetileté období vrcholné životní vitality, expanzivnosti a optimismu. Ženy se stávají matkami a snaží se řešit konflikt rolí matky, manželky a zaměstnané ženy. Pro muže jsou charakteristické tendence k sebezprosazování a velká činorodost. (Řehulka, E. 1997, s. 45).

Shrnutí kriminogenních osobnostních rysů:

- agresivita, její zaměření vůči lidem a věcem, hostilní exprese,
- nízká úroveň emociální diferenciaci,
- oslabení volných procesů, nedostatečná funkce svědomí a jiných forem sebekontroly, horší konzistence v pracovním chování,
- nedostatečně rozvinutý smysl pro odpovědnost, lehkomyšlnost v rozhodování, včetně tendence k bezohlednosti a odporu vůči autoritám,

- interpersonální vztahy jedinců participujících na delikvenci v pocitu sounáležitosti s delikventní partou, kde se rozvíjí tendence lhát, simulovat a podvádět,
- nižší rozumová kapacita.

Osobnost pachatele trestného činu je objektem pozornosti jak kriminologů (zejména v otázce kriminogeneze), tak penitenciárních odborníků (zejména v otázce efektivní nápravné výchovy jedinců odsouzených k trestu odnětí svobody). Zkoumání osobnosti pachatele je nesmírně obtížné a nelze zatím hovořit o jednotné koncepci osobnosti pachatele trestné činnosti.

2.3 Delikvence mladistvých a kriminogenní situace

Charakteristickým rysem našeho každodenního života se bohužel stala kriminalita. Z odborných studií se dozvídáme o evidentní změně profilu pachatelů trestných činů, oproti dřívějším létům. Klesá průměrný věk pachatelů. Novým objevem jsou loupežná přepadení starých lidí v bytě, která jsou velmi často provázena nesmírnou brutalitou, častá jsou přepadení bank.

Jako kriminogenní situace jsou označovány všechny zvláštnosti společenského i přírodního prostředí ve vztahu k prostoru a času, které usnadňují nebo doprovázejí vznik trestného činu. Kriminogenní situace mohou existovat objektivně bez jakéhokoliv přičinění pachatele či oběti, nebo mohou být záměrně či bezděčně pachatelem nebo obětí navozeny. Délka trvání takové situace může být velmi různá (např. dlouhodobé konflikty v rodině nebo v partě se vyhroť a v takové vyhrocené situaci stačí i malý podnět, aby se změnila v kriminogenní). (Zapletal, J a kol. 1995, s. 53).

Studie kriminality jsou obvykle prováděny v jednotlivých městských oblastech. Přibližně pětkrát více zločinů je hlášeno ve standardních velkoměstských sídlištích než v menších městech a venkovských oblastech. Avšak většina těchto studií kriminality přesně nedefinuje charakteristiky urbanistických příčin této vysoké míry kriminality ve velkých městech, tj. těch příčin, které tkví v samotném městském prostředí. Snahou je pouze přijmout urbanizaci jako stálý faktor a předpokládat, že v městském prostředí existuje cosi, co je mu dáno (oproti oblastem venkovským) a co zapříčiňuje tuto zločinnost. Většina nedávných vysvětlení zločinnosti vychází ze sérií subkultur, jejichž přítomnost byla v městských oblastech zjištěna. Zločinné subkultury samozřejmě existují také ve venkovských oblastech, ale tyto oblasti přitahovaly pozornost kriminologů vždy mnohem méně.

V americké kriminalistice vychází většina subkulturálních teorií z práce Edwina H. Sutherlanda, která je známá jako diferenciacně – asociační teorie. Tato Sutherlandova teorie spočívá na určitých principech či předpokladech, a to:

- zločinné chování je naučeno,
- toto chování je naučeno ve vzájemné interakci s osobami v procesu komunikace,
- naučení se zločinnému chování se odehrává v malých sociálních skupinách,
- naučení se zločinnému chování zahrnuje jak techniku spáchání zločinů, tak i specifické řízení motivů, tendencí, rozumových vysvětlení a postojů.

Toto specifické řízení motivů je naučeno z možností, které dávají legální zákony, a to příznivých i nepříznivých. Osoba se stává delikventní, protože má velký počet možností příznivých pro přestupek práva ve srovnání s možnostmi pro právní přestupek nepříznivými. Tyto diferenční asociace se pak mohou lišit ve frekvenci, trvání, prioritě a intenzitě. Proces učení se zločinnému chování ve společnostech s kriminálními a antikriminálními vzory zapojuje všechny mechanismy, které jsou obsaženy i v každém dalším druhu učení (Schmeidler, K. 2000, s. 12-13).

Páchání trestné činnosti ovlivňují takové situace, které sice kriminalitu nevytvářejí, ale představují vhodné podmínky pro její páchání. Do této kategorie zahrnujeme úroveň zabezpečení objektů, bránící zejména krádežím, provozování prostituce a další.

Anonymita životního prostředí spojená s vysokou migrací obyvatel a jeho koncentrací do velkoměstských aglomerací vede k tomu, že se ani sousedé v domě navzájem neznají. Vzájemně je anonymita i využívána, nechtějí se vidět a řešit problémy, které kolem nás narůstají. Vlastní filosofie „co tě nepálí, nehas“ sama o sobě vytváří kriminogenní situace.

Často se setkáváme s případy, že startující stimul si pachatel vytváří na místě činu, kdy má pocit, že právě nyní jsou nelepší podmínky k jeho spáchání (odlehle místo, oběť, či objekt je pacifikován, na místě je relativně sám, klima vhodné i jeho psychický a fyzický stav je sto překonat odpor a tak uspokojit jeho cíle a potřeby).

Odbor prevence kriminality MV připravil pro mezinárodní konferenci „Kriminalita dětí a mladistvých“, konanou 5.– 6. listopadu 1998 v Praze, zajímavý materiál „Vývoj kriminality v ČR se zvláštním zřetelem na kriminalitu dětí a mladistvých“.

Pro praxi mají v tomto materiálu vysokou informativní hodnotu uvedené specifické znaky

trestné činnosti mládeže (zde je míněno převážně ve věku do 18 let, ale vzhledem k velké variabilitě této věkové skupiny je možné předpokládat obdobné charakteristiky ve věku blízkém):

- výběr předmětu útoku je určován jiným hodnotovým systémem než u dospělých,
- příprava trestné činnosti je mnohdy nedokonalá, obvykle schází prvek plánování,
- chování mladých pachatelů se vyznačuje neúměrnou tvrdostí, která se projevuje devastací, ničením předmětů a znehodnocením zařízení,
- konání pachatelů je poznamenáno nedostatkem vědomostí a schopností při překonávání překážek, mnohdy je použito neúměrných prostředků k dosažení cíle, které byly napevňovány někdy i ve výchovných ústavech, věznicích, kdy se mladí připravují a získávají faktické i taktické zkušenosti,
- na páchání trestné činnosti mladých má značný vliv alkohol, případně jiné návykové látky, které zvyšují nekoordinovanost pohybů, agresivitu a podporují nepřiměřené reakce na vnější podněty,
- mladí pachatelé jednají více emotivně než rozumově, trestná činnost je páchána ve většině případů živelně pod vlivem momentální situace,
- při opakovaném páchání trestné činnosti se vyskytují specifické znaky z předcházející trestné činnosti,
- při získávání alibi se pachatelé orientují na osoby ze skupiny do níž patří,
- pachatelé často odcizují předměty, které momentálně potřebují nebo se jim vzhledem k věku líbí (např. auta, videa, motocykly, mobilní telefony, oblečení apod.),
- některé znaky způsobu páchání trestné činnosti vyplývají ze somatických znaků pachatele, například vyšší rychlost pohybů, mrštnost, obratnost, nižší váha.

Tyto charakteristiky potvrzuje policejní i soudní praxe. Uvedené charakteristiky jsou významné nejen pro výběr obsahu zacházení s mladými lidmi, ale limitují i volené postupy, formy a metody

3 KRIMINALITA PÁCHANÁ MLÁDEŽÍ A NA MLÁDEŽI

3.1 Násilí v rodině

Problém zvaný " násilí v rodině " je starý jako sama rodina. Dochází k němu ve všech sociálních vrstvách bez ohledu na vzdělání, náboženství, věk, sociální nebo etnický původ. Často je agresivní muž k ženě, jindy rodiče k dětem, někdy se děti chovají násilně ke svým, zejména starším rodičům. Konflikty s velmi intenzivním násilím vznikají i mezi sourozenci. Obětí násilí v rodině se může stát kterýkoliv člen rodiny. Nejčastějšími oběťmi násilí se však stávají ženy a děti. Agresivní chování je z velké části naučené z dětství a mládí jako odpozorovaný způsob řešení konfliktů a problémů, tedy přejímání vzorů z původní rodiny.

K tomu se přidává řada dalších negativních vlivů, jakými jsou nezralost partnerů, obtížná ekonomická situace rodiny, nedostatek bytů, náročné životní situace, chronický nedostatek času, alkoholismus, promiskuita a další.

Násilí, ke kterému dochází v domácnostech, to znamená v soukromí za zavřenými dveřmi, má mnoho podob. Může se jednat o nadávky, křik, stálé kritizování, ponižující urážky, zesměšňování a podrývání sebedůvěry mladistvého, vydírání psychické i ekonomické, omezování osobní svobody, vyhrožování tělesným trestem a všechny projevy fyzického násilí včetně znásilnění. Zahrnuje i okázalou nevšímavost a odmítání. V případě rodinných konfliktů je velmi těžké jednoznačně stanovit, kdo je skutečná oběť a kdo skutečný pachatel. Dle statistik bylo zjištěno, že v 99% případů se jedná o násilí páchané na ženě nebo dítěti. V 66% rodin, ve kterých existují násilné vztahy, vyrůstají malé děti. Pouhá 4% našich dětí nebyla nikdy fyzicky trestána, každé čtvrté dítě je naopak trestáno často kopáním, výpraskem, fackováním. V každé dvanácté rodině jsou tresty na hranici únosného rizika, které hraničí s týráním. Výchovná role těchto trestů je zpochybněna zjištěním, že více než 60% dětí hodnotí svůj trest jen občas jako spravedlivý. Nespravedlnost potrestání bývá příčinou smutku, zlosti, křivdy nebo lhostejnosti. Kdo je v dětství vystaven takovému násilí, v pozdějších letech sám násilí produkuje. Z rodiče na dítě se tak předává vzor jednání a řešení konfliktních situací. Za optimální řešení prevence násilí v rodinách považujeme výchovu ke zdravému sebevědomí, zodpovědnosti za své chování, volbě vhodného partnera, samostatnosti a toleranci již od dětství(Čírtková, L. 1996, s.38).

3.2 Týrání dětí

Mezi nejzavrženíhodnější delikty patří jistě násilná trestná činnost páchaná na dětech. Jen málo trestných činů vzbuzuje takovou pozornost občanů jako týrání dětí. Ve většině případů jsou tyto odhalené trestné činy široce komentovány jak v odborných kruzích, tak ve sdělovacích prostředcích. Zejména občanská veřejnost se v diskusích dožaduje co nejtvrdšího trestu vůči pachateli. Počet prošetřovaných případů týrání dětí neustále stoupá a o drtivé většině případů se přesto nikdo nedozví. V anonymitě a nepotrestáno zůstává nejméně 80% rodičů či jiných odpovědných osob. Některé další případy, které se dostanou až k soudu, končí pro nedostatek důkazů osvobozujícím rozsudkem.

Způsoby a pomůcky k týrání dětí jsou výmluvnější než statistika jakkoli hrozivá. Mezi nejčastější výchovné metody patří především surové a nepřiměřené bití vařečkou, řemeny, gumovými hadicemi, provazy či dokonce železnými řetězy. Fyzické týrání se neomezuje jen na bití. Vyskytují se i případy kopání do dětí, jsou také případy, kdy rodiče svazují dětem ruce a dávají jim roubíky do úst. Výjimkou není ani tlučení o zem, házení dětí do vany či prohazování skleněnou výplní dveří.

Evidovány jsou i úrazy po zásahu popelníkem, nožem nebo sklenicí. Poměrně ojedinelé se vyskytují případy, kdy jsou děti přivazovány k nábytku nebo škraceny. Občas rodiče vystrkují děti ven za dveře, případně je vymáchají ve studené vodě a v zimě je zamykají na balkóně. V Brně byly vyšetřovány i zvláště těžké případy týrání, kdy byly dětem vytrhávány chomáčky vlasů, došlo i k propichování kůže špendlíky či jehlou.

Velmi negativní vliv na citový vývoj dítěte má i psychické týrání, které je o to nebezpečnější, že nebývá na první pohled patrné. Jde o takové chování dospělé osoby, které závažně a nepříznivě ovlivňuje citový vývoj a chování dítěte. Nejčastější je výskyt opakovaného ponižování ve formě nadávek. Jako trest bývá často používáno naprosté ignorování dítěte, rodiče neodpovídají na otázky a vyhazují dítě z domova se slovy " a domů už se nevracej". Výjimkou není ani odpírání jídla, nebo klečení v koutě delší dobu apod. Snad nejzvrudnějším trestem v oblasti psychického týrání bývá vyhrožování ublížením na zdraví, či dokonce smrtí. Ve většině případů dochází ke kombinaci fyzického týrání s psychickým. Důvody pro týrání dětí bývají různé, např. neodpovídají-li výkony dítěte představám rodičů, v mnoha případech také byli otec či matka v dětství sami oběťmi týrání ze strany svých rodičů. Jako důvod mnohdy poslouží i hádky rodičů, po kterých si ve většině případů otce vybijejí zlost na dětech. Časté je též týrání dětí po požití alkoholu jedním z rodičů, nej-

častěji otcem, který pak fyzicky napadne jak dítě, tak i jeho matku. O. Matoušek, A. Kroftová(1998, s.45) upozorňuje, že o vysoké společenské nebezpečnosti týrání dětí a zejména o jeho negativním vlivu na další fyzický i duševní vývoj nezletilých obětí nelze pochybovat.

3.3 Sexuální zneužívání dětí

Většina z nás milujeme děti zcela podvědomě, jako konečně všichni živí tvorové vyššího řádu milují svá mláďata. Někteří z nás vidí v dětech pokračování sebe sama, jako projekci svých nadějí do budoucna a stále se opakující generační odkaz. Mnoho lidí považuje laskavou a pozornou výchovu dětí za smysl svého života, ač tak činí pouze při výchově vlastních dětí nebo jako profesionální vychovatelé. V duchu všeobecně přijatého morálního kodexu je zcela nepřipustné dětem ubližovat(Matoušek, O., Kroftová, A. 1998, s. 111).

Morální imperativ je dokonce tak silný, že pachatelé odsouzení za pohlavní zneužívání dětí jsou obecně v opovržení a často se stávají terčem šikany ze strany spoluvězňů ve výkonu trestu odnětí svobody, neboť ostatní odsouzení, ať již spáchali cokoli jiného, se cítí být morálně mnohem výše. V poměrně nedávné době se diskuse na téma zneužívání dětí příliš často nevedly. V demokratické společnosti se však o tomto tématu již veřejně hovořit smí a musí, neboť tabuizace zvýhodňuje zneuživatele a jeho obě staví do nevýhodné situace.

V každé nové generaci vstupovali a vstupují do života lidé, kteří byli v dětství vystaveni sexuálnímu zneužívání a jejich psychika je natolik zdeformována, že narušila kvalitu celého jejich života. Mnozí z těchto postižených již nikdy nedokáží navázat normální sexuální vztah, neboť jejich prožitky z dětství v nich naprogramovaly odpor k sexu, nebo se naopak sami stávají těmi, kdo podobně ubližují vlastním nebo cizím dětem. Je smutnou skutečností, že dle odborných výzkumů tvoří případy sexuálního zneužívání dětí několika-násobek oznámených případů. Ty vešly ve známost buď orgánům péče o děti a mládež, nebo byly řešeny v rámci trestního řízení. Z nedávného výzkumu vyplynulo, že obětí pohlavního zneužívání v dětství se stává v ČR asi 7% žen a 4% mužů. Aktuální zjištění vypovídá o tom, že se rozhodně nejedná o zanedbatelný jev. Provést takovéto výzkumy na dětech je velmi obtížné.

Hlavní problém spočívá v tom, že zhruba 90% zneužívaných má osobní vztah k tomu, kdo se takového jednání dopouští. Pouze necelých 10% pachatelů jsou jedinci se sexuální deviací pedofilního zaměření, kteří své oběti náhodně vyhledávají. Různé odborné prameny se shodují na odhadu, že asi 50% všech zneuživatelů pochází přímo z rodiny dítěte oběti, z toho otcové tvoří necelých 40%. Většinou se však nejedná o otce vlastní, ale jde o partnery matky, tedy druhy a další manžele, kteří se stávají nevlastními otci. Zbývající zneuživatelé jsou buď z okruhu přímého příbuzenstva nebo důvěrných přátel rodičů a také z řad dobrovolných nebo profesionálních vychovatelů mládeže.

Policie většinou poměrně záhy zjistí činnost sexuálního devianta, a to především u méně závažných forem sexuálního zneužívání, jakými jsou exhibicionismus, obtěžování dětí svlékáním, prohlížením a osaháváním při záměrném organizování "zábav a her", například spojených s předváděním pornokazet. Pedofilní deviant má sníženou schopnost se ovládnout a odolat svému nutkání. U pedofilních deviantů, kteří mají neodolatelné nutkání svůj pohlavní pud ukájet na dětech, se jedná zpravidla o duševní poruchu, u zneuživatelů z rodiny tomu tak zpravidla nebývá. Pedofilní deviant není schopen své nutkání zcela ovládnout, ale i u něj zpravidla platí morální tabu incestu, takže objekty sexuálního zneužívání hledá mimo svoji rodinu.

Nejnebezpečnější následky pro psychiku dítěte má sexuální zneužívání v rodině, které je velmi obtížně odhalitelné. Často trvá celá léta a napáchá škody na celkovém vývoji dítěte. V případech pohlavního zneužívání dcery otcem se v drtivé většině nejednalo o zneuživatele s pedofilními sklony. Jednání zneuživatelů vyplývalo buď z vnějších příčin (hluboce narušený vztah mezi rodiči a dítětem), nebo naopak z příčin vnitřních, vyplývajících, z osobnostní struktury pachatele. Jedná se o případy, kdy namísto přirozeného vztahu manžel manželka vzniká incestní vztah otec dcera, který v podstatě vytváří náhradní sexuální aktivitu.

Dítě se většinou snaží udržet své zneužívání v tajnosti, neboť si začne uvědomovat nepřirozenost tohoto vztahu. Zneuživatele mělo rádo a bojí se, že mu dospělí nebudou věřit. Zejména je tomu tak v případech, kdy dítě cítí, že druhý z rodičů něco tuší, nebo dokonce ví, přitom však nijak nereaguje. Matky často k věci mlčí, neboť se bojí ztráty partnera a veřejné ostudy. Dítě je zcela bezmocné, uzavírá se do sebe. Stává se, že má pocit zodpovědnosti i za mladší sourozence. Nakonec své pocity potlačuje a pokouší se zneužívání akceptovat jako "normální".

Mimořádnou škodu na psychice dítěte způsobují případy, kdy pachatel při sexuálním zneužívání použije psychické, případně i fyzické násilí a vyžaduje z hlediska dětského chápání patologické sexuální praktiky. Dítě je většinou v situaci oběti sexuálního zneužívání bezbranné, neví, komu se svěřit a bojí se. Existují určité symptomy, kterých si může další člen rodiny nebo vychovatel, například učitel všimnout.

Jedná se vlastně o skryté, podvědomé volání dítěte o pomoc. Mezi základní příznaky, které se projeví vždy, patří: poruchy v jídlu, poruchy spánku, těžkosti v dýchání, drobná poranění a oděrky, dítě projevuje nepatřičné praktické znalosti z oblasti sexu, neustále se zhoršující výchovné problémy. Následky jsou ovlivněny i věkem dítěte a jeho psychologickými i fyzickými dispozicemi (Nakonečný, M. 1998, s. 83).

3.3.1 Možnosti prevence sexuálního zneužívání a týrání dětí

Cílem primární prevence je snížení pravděpodobnosti výskytu poškození. Zaměření je především podle cílové skupiny. Cílovou skupinou by měl být i pachatel nebo potenciální pachatel. Cílevědomé působení médií na nejširší veřejnost má za úkol vytvářet veřejné mínění ve prospěch dětí. Dítě je chápáno jako hodnota, a to nejen hodnota mravní či sociální, ale jako hodnota právní. Dítě má svá přirozená práva, která garantuje zákon a stát. Metoda je koncipována jako osvěta, která má celou řadu možností a zvyšuje svoji účinnost, jestliže vstupuje do podvědomí veřejnosti, kde sama veřejnost kontroluje plnění normy. To znamená, že veřejnost spontánně upozorňuje příslušné orgány na týrání, zanedbávání nebo zneužívání dítěte.

Učitelé, vychovatelé, ale i rodiče, kteří o děti pečují, vychovávají je a vzdělávají, musí být vybaveni nejen informacemi, ale i znalostí metod a prostředků, jak formovat své děti a žáky k takovému chování, které minimalizuje jejich zneužívání, týrání a zanedbávání. To je nesporně úkol pro pracovníky z řídicích školských institucí, ale i manželských či předmanželských poraden. Zavedením sexuální výchovy do škol byl k tomu učiněn důležitý krok, ovšem způsob aplikace a především sama praxe ve školách již nebudí tolik optimismu.

V oblasti primární prevence je velice důležitá profesionální příprava učitelů a lékařů prostřednictvím vysokých škol. Smysl výchovy dětí je ve vyzvednutí síly a sebevědomí dítěte k obraně a diagnostikování hrozícího nebezpečí. V případě, že již ke zneužívání

došlo vést dítě k tomu, aby dokázalo vyhledat pomoc. Dítě musí věřit především samo sobě, tomu, co umí a svým schopnostem, které rozvíjí správná sexuální výchova ve škole i v rodině.

Cílem sekundární prevence je vyhledávat rizikové skupiny obyvatelstva, což znamená omezení situací a okolností, které nějakým způsobem podmiňují riziko zneužití dítěte. V psychologické terminologii lze rozlišit podmínky endogenní a exogenní. Základní endogenní podmínkou jsou osobnostní vlastnosti a charakteristiky dítěte, které se projevují v chování. Základní exogenní podmínkou je sociální prostředí, ve kterém se dítě pohybuje a situace, do kterých se v tomto prostředí dostává.

Do skupiny nejčastěji sexuálně zneužívaných dětí patří děti z problémových rodin, které jsou obtížně vychovatelné, nebo s nimi bývá obtížná komunikace. V některých případech svým chováním naprosto nevědomě provokují ke zneužívání.

Obvykle mezi ně patří děti nedonošené, umístěné delší dobu po narození na jednotce intenzivní péče novorozenců, postižené lehkou mozkovou dysfunkcí (učitelé je často hodnotí jako neklidné, nesoustředěné, neukázněné a impulsivní), které bývají často nemocné, podvyživené, vyčerpané nějakou organickou či psychickou zátěží, mají nějaký stupeň mentální retardace, jsou z nějakého důvodu ve škole neúspěšné. Může jít o sníženou intelektuální schopnost, specifické poruchy učení nebo i o nespecifickou úzkostnost.

V prevenci jde tedy o vyhledávání těchto dětí, jejich zvýšené sledování a volbu správné pedagogické metody v práci s nimi. Učitel by měl velmi dobře znát diagnostické strategie, které mu umožní včasné rozeznání osobnosti a handicapu dítěte. K tomu se nutně váže i učitelova schopnost komunikace s dítětem a vytvoření důvěrné atmosféry, což jsou pedagogické dovednosti nezbytně nutné pro učitelovu preventivně výchovnou práci.

Samozřejmě svoji roli hraje i poučení rodičů, zvláště matek, které by měl provádět učitel nebo dětský lékař. Rodina, která umožňuje sexuální zneužívání, případně týrání dítěte, bývá označována jako riziková. Jsou to rodiny, kde rodiče bývají velmi často sami sociálně zanedbaní, nebo jsou nějakým způsobem vyčleněni z normy společenského soužití. V jiných případech jde o deprimované osoby, a to jak v sexuální, tak i v jiné formě života, za současné snížené schopnosti seberegulace a sebekontroly. Paradoxní situaci představuje rodina zdánlivě fungující, v níž jeden z rodičů je orientován pedofilně nebo sexuálně agresivně a druhý má nějakým způsobem omezenou schopnost sebekontroly.

Podmínka exogenního charakteru člení dospělé osoby páchající trestné činy zneužívání, případně týrání dítěte, na osoby s anomálním vývojem osobnosti, s agresivními

povahovými rysy, osoby nezdrženlivé, impulsivní, neurotické, osoby závislé na alkoholu a drogách, osoby rodičovsky nezralé, mladistvé a nevyspělé, osoby, které vedou zvláštní způsob života např. v náboženských sektách, osoby žijící v chronickém stresu, osoby s některými formami psychického onemocnění, mentálně retardovaní jedinci, osoby s deprivací nebo subdeprivací historií, dospělí pachatelé, kteří byli v dětství týráni.

Škola bývá obvykle uváděna jako možná skupina, kde dochází k psychickému nebo i fyzickému týrání dítěte. Méně často se hovoří o škole jako o možném prostředí pro sexuální zneužívání dítěte. Za faktory, které mohou vytvářet podmínky pro sexuální zneužívání či týrání dětí, považujeme učební zátěž nepřiměřená kvantita učiva, nepochopení výkladu, sociální role konflikty v rodině, ve škole, škola jako instituce s nedostatkem porozumění, nezáměr rodičů o školu, neschopnost školy navázat komunikaci s rodiči, vysoké nepřiměřené požadavky rodičů. Asi nejproblematictější skupinou jsou děti samy. Dítě, které není přijímané skupinou vrstevníků, po níž touží, ztrácí schopnost sebepoznání i seberealizace.

V mnoha případech skupina dítě nejen odmítá, ale i zesměšňuje, šikanuje a ponižuje. Dítěti mnohdy nezbývá nic jiného, než vstupovat do "svazku" s dospělým, který jej akceptuje. Odměnou dospělému, je-li to pachatel, je důvěra dítěte a jeho tolerance vůči sexuálnímu chování dospělého. Odměnou dítěti je "ochrana" od pachatele, zvýhodňování, odměna, omlouvání neúspěchů apod. Proto mezi zneužívanými dětmi nacházíme děti sociálně neaktivní, které mají málo nebo žádné přátele.

Za rizikovou situací pro zneužívání dítěte z hlediska prevence lze považovat: dospělý, který svůj stres, frustraci, konflikt odreagovává na dítěti, alkoholem nebo jinou drogou intoxikovaný jedinec, nemocné dítě, je-li nablízku potencionální pachatel, uvolněná sexuální atmosféra v rodině, dítě bez dozoru.

Terciální prevence probíhá na úrovni chování pedagoga, rodiče či lékaře, ve kterém reaguje na situaci, v níž došlo k sexuálnímu zneužití nebo k týrání či zanedbání dítěte. Smyslem terciární prevence je zamezit dalšímu opakování násilí vůči dítěti, aby dítě nebylo dále poškozováno a aby poškození, které dítě utrpělo, bylo minimalizováno. Terciární prevence má tyto základní etapy:

Etapa diagnostická - specializované pracoviště provede diagnózu a poté je stanovena prognóza, ze které pro pedagogického pracovníka, případně pro rodiče dítěte vyplývají další etapy preventivní práce.

Etapa pomocná, ochranná, terapeutická - smyslem této části prevence je především rozhodnutí odborného pracoviště, zda dítě zůstane dále v rodině, pokud mu poskytne bezpečí a ochranu před pachatelem a zajistí další optimální podmínky pro výchovu a terapii nebo dítě nezůstane dále ve své rodině. Důraz je kladen na citlivý přístup učitelů vůči zneužitým dětem a na práci s nimi, ale i s celým třídním kolektivem. Důležitá je také další práce psychologů, terapeutů a lékařů.

3.4 Šikana jako sociálně patologický jev

Pojem šikany (mezinárodní termín je "bullying") je definován zejména se zřetelem k samoučelnému násilí silných vůči slabým. Šikana je odlišena od jiných druhů asymetrické agrese mezi vrstevníky. Nepřímá šikana spočívá v izolaci dítěte mezi vrstevníky, různé ústrky a jednání dětí spočívající v úmyslném působení nepříjemností.

L. Čírtková(1996, s. 22) říká, že šikanu lze vymezit jako (zpravidla opakovanou) asymetrickou agresi "tváří v tvář", při níž je použito fyzické násilí jako prostředek nebo jako hrozba a jejímž objektem je buď jedinec nebo velmi malá skupina. Šikana je mnohostranně škodlivá. Neurotizuje osobnosti, ničí charaktery, predisponuje ke kriminalitě, snižuje efektivnost skupiny.

K vymezení šikany patří i určení jejich variant a její fenomenologické i teoretické odlišení od příbuzných jevů:

- 1) Šikana občana úředníkem. Jde o zbytečné lpění na liteře předpisů, o neochotu, spojenou často s arogancí a ponižováním. Partneri nemusí být ani v přímém kontaktu, v tomto smyslu lze šikanovat i písemně.
- 2) Iniciační rituály spojené s krutostí. Mohou být tradiční, důstojné, plnící důležitou socializační funkci (obřizka, některé indiánské rituály dospělosti), nebo zvrhlé ("povinné" zbití nového vězně na cele nebo chovance v "past'áku").
- 3) Šikana vojenských "bažantů". Liší se od jiných obřadů svým trváním. Zde je typické fyzické týrání, ponižování, nucení k vysilujícím cvikům, finančnímu vydírání a k více či méně nedůstojnému posluhování. Je možno říci, že v armádě je šikana nedeklarovanou, ale zvykově hluboce zakotvenou součástí stylu řízení. Přispívá patrně k vypěstování slepé poslušnosti.
- 4) Šikana ve vězení zpravidla mezi vězni na cele. Může být velmi krutá. Někdy bývá spojena i s vynucováním homosexuálního styku.

Vězení je ovšem instituce, kde dochází k agresí často, různým způsobem a z různých důvodů. Jedinci jsou například vězeňskou mafii nuceni podílet se na pašování drog nebo krádežích a jiném protizákonném jednání a jejich povinnost je vynucována hrozbou násilí, jejíž reálnost se čas od času prokazuje "potrestáním" jedince, který se vzepřel nebo selhal.

5) Šikana ve školách a zejména v internátech. Podobně jako jiné typy je třeba i šikanu ve škole odlišit od jiných projevů agrese. Především je zde antagonistická interakce mezi chlapci stejně nebo přibližně stejně silnými, motivovaná nejrozličnějším způsobem (moc, prestiž, sporný předmět), útlak slabších jedinců nebo i celé skupiny koalicí několika jedinců prosazovaný vedle jiných prostředků také příležitostným násilím, jež může mít i povahu trýznění bezbranných.

V dětských skupinách se dále vyskytují vztahy s výraznou mocenskou asymetrií, kdy zejména chlapec nějakým způsobem slabý je pod ochranou silného jedince, k němuž citově lne, od něhož si však zároveň nechává líbit různé ústrky a ponižování připomínající šikanu a jemuž slouží jako otrok i jako "dvorní šašek". Zvláštní kvalitu představuje konečně šikana dívek ze strany chlapců, pokud zahrnuje prvky zájmu o druhé pohlaví. Lze ji považovat za předstupeň a trénink znásilnění.

6) Týrání dětí v rodině. Tento jev vykazuje všechny znaky šikany, ať už jde o vztahy mezi rodiči a dětmi nebo o sourozenecké vztahy. Vžil se pro něj ovšem jiný mezinárodní termín (abuse).

K tradiční mužské roli patří tvrdost, schopnost snést ránu i udeřit, prosadit se bojem či ubránit svou osobu, rodinu i majetek, případně podílet se na výbojích a obraně vlastní užší a širší obce. Naše současná společnost poskytuje jedinci daleko dokonalejší ochranu před agresí než doby minulé. Avšak stereotyp (či image) mužnosti přetrvává a má dodnes svou funkci. Fyzická tvrdost navíc symbolizuje celý trs vlastností požadovaných od muže. Mužská skupina tedy trestá změkčilost, "rozmazlenost" jako deviaci.

Právě uvedené hypotézy nevysvětlují šikanu beze zbytku. Nutno počítat s řadou dalších faktorů. Při šikaně se uplatňuje sadistická motivace, motiv moci, motiv prestiže, nedostatek jiného smysluplného zaměstnání, případně i materiální zisk. Tyto motivy mohou hrát různou roli podle situace, ve které se daná skupina nachází. Neexistuje patrně jediné klíčové opatření, kterým by bylo možno odstranit šikanu.

K omezení šikany se doporučují konkrétní formy veřejné kontroly příslušných institucí, posílení autority zodpovědných činitelů a prevence šikany podporou a ochranou potenciálních obětí. Obecnější platnost mají tyto zásady:

- zveřejnění problému - toto opatření se doporučuje školám, které by měly projevit svou rozhodnost v postupu proti dětským agresorům,
- posílení autority zodpovědných činitelů - jde jednak o autoritu danou pravomocí a podepřenou shora, jednak o autoritu vnitřní, opřenou o respekt k instituci i k osobnosti. Učitel bez dostatečné pravomoci a autority nedokáže ochránit slabé před silnými, oběti před pachateli trestných činů,
- podpora a ochrana aktuálních a potenciálních obětí. Ohled k lidem různým způsobem handicapovaným by měl patřit k nejlepší společenské tradici.

4 FAKTORY OSOBNOSTNÍCH PŘÍČIN

Důležitým faktorem a samostatnou skupinou v oblasti sociální patologie mladistvých, jsou osobnostní příčiny, v jejichž rámci lze rozlišit :

4.1 Psychické zvláštnosti

Psychické zvláštnosti dospívání s přirozenou touhou po recesi a po dobrodružství. S tím i generační protest ve formě odmítání autority dospělých, tendence žít v partách, trávit po svém volný čas, snaha něčím vyniknout nebo ovlivnit ideologickými vlivy pohled na svět či falešné kamarádství. Zde se projevuje získaná úroveň vzdělání, mravní a etická výchova a právní vědomí.

Tak jak existují životně důležité biologické potřeby jejichž uspokojování je podmínkou fyzického přežití dítěte, tak existují potřeby psychické, které musí být náležitě a v pravý čas uspokojovány, má-li se dítě či mladistvý vyvíjet v zdravou a zdatnou osobnost. Pocity jistoty, lásky a bezpečí v rodině a její sounáležitost jsou základními psychickými potřebami pro optimální vývoj jedince(Atkinson, R.L. 2003, s.524).

4.1.1 Potřeba vnějších podnětů

Aby se centrální nervový systém mladistvého mohl naladit na patřičný výkon, musí být neustále zásobován podněty z okolí. Ty mu zprostředkují jeho smysly a člověk je od prvního dne života uzpůsoben k tomu, aby tyto podněty přijímal a zpracovával.

Pokud v případě mladistvého si rodič nevšímá, nevěnuje mu pozornost, dává tak příležitost jiným ne zrovna přijatelným osobám, které mohou dospívajícího zavést do kriminálního prostředí. Souhrn těchto jevů můžeme označit jako citovou deprivaci.

4.1.2 Potřeba životní jistoty

Tato potřeba se nejvydatněji naplňuje v citových oblastech k lidem, kteří žijí v nejbližším okolí mladistvého. Lidové rčení říká, že teprve s jistotou v zádech se vydá dopínavající na dobrodružné výpravy za poznáním světa. Bez této jistoty váhá v rozhodnutí, ovládá ho úzkost, která ho svazuje nebo provokuje k tomu, aby ji překonal nějakým nežádoucím

způsobem, který je pak zárodkem k páčání trestné činnosti. Nejčastěji se pak projevuje agresivním chováním vůči slabším.

4.1.3 potřeba životní perspektivy

Uspokojení potřeby otevřené budoucnosti nám umožňuje žít v čase od minulosti do budoucnosti, na něco se těšit a o něco se snažit. Existence této potřeby je nejvíce patrná u dětí a dospívajících, kteří přešli z dětského domova do náhradní péče, tedy z deprivace prostředí do antideprivace. Tato potřeba je lidská zejména jak si člověk uspořádává životní role a hodnoty a cíle čeho chce v životě dosáhnout a ty si pak časově rozdělí na krátkodobé, dlouhodobé či životní. Bude jen na rodině a okolí, jakou perspektivu, profesní dráhu dospívajícímu budeme předkládat, ale bude také záležet na aktivitě jedince.

4.1.4 Potřeba společenské hodnoty

Je to potřeba být uznáván a oceňován, či prostě přijímán. Vědomí této hodnoty bývá označováno jako identita neboli sebevědomí. Dost často dospívající na sebe ve společnosti upozorňuje tak, že využije kriminálních deliktů k vlastní realizaci se zviditelnit a tehdy se dostává do kruhu kriminálního prostředí ze kterého nebývá úniku bez sebemenší újmy. Pak je tady rodina, která vychovává dospívajícího již v kriminálním prostředí a ten chce docílit ohodnocení od ostatních. Důležitou roli zde hraje blízké okolí, tak aby byla jedinci dána potřeba uznání formou respektu, důvěry a nebo jen získání souhlasu při různé činnosti dospívajícího.

4.2 Dědičnost a faktor genetické výbavy jedince

Svou roli sehrává dědičnost, genetický kód, který ovlivňuje psychickou strukturu mladého člověka již při jeho narození, který je dále spoluvytvářen sociálním prostředím. V důsledku těchto genetických vlivů dochází u mladého člověka ke snížení schopnosti rozlišování hodnot, kritické porovnání a jednání i ke kriminalitě.

R.L. Atkinson (2003, s.526) upozorňuje, že delikvence je chování. Chování je podmíněno velice komplexně. Dědičnost je jedním z mnoha faktorů, které na ně mají vliv.

Genetická dispozice může být odpovědná např. za sníženou sebekontrolu, či za hyperaktivitu. Tyto vlohy však samy o sobě nevedou k vytvoření delikventní party, která pak vyloupí obchod. Genetická vloha jen zvyšuje pravděpodobnost, že na chování budou mít vliv další činitelé, bez nichž by se delikventní jednání neuskutečnilo.

4.3 Somatické změny

Pro úplnost výčtu je možno uvést i somatické změny, které získal mladiství i v důsledku úrazu, což jej v prostředí vrstevníků vystavuje posměchu, odstrkování a ponižování, pokud není na něm přímo páchána trestná činnost. Potom u těchto jednotlivců může vzniknout nenávist ke společnosti a lidem jako příčina kriminality. Tato změna je většinou nepravděpodobná.

5 PROBLEMATIKA RESOCIALIZACE

Běžně používaným nápravným opatřením po spáchání závažnějšího trestného činu mladým člověkem je výkon trestu odnětí svobody. Je to jeden z prostředků, který má sloužit k převýchově, resocializaci. Jedná se však o složitý proces. Vysoké procento recidivy mezi těmi, kteří si trest odpykali, to potvrzuje.

Pojem socializace se týká procesu, v němž se člověk učí normám, hodnotám, názorové orientaci a vzorcům chování skupiny, k nimž náleží. Socializace je tedy procesem sociálního učení, během kterého se jedinec postupně začleňuje do společnosti, osvojuje si společenskou zkušenost, vědomí, zvyky, postoje, normy sociálních skupin, k nimž náleží. Naproti tomu resocializace předpokládá, že osoby, s nimiž má být zacházeno, již prošly socializačním procesem. U mnohých odsouzených však tento proces neproběhl dosud vůbec nebo pouze nedostatečně. Jejich socializace je tedy doháněna až v průběhu výkonu trestu. Jedná se potom o nové začleňování a musíme počítat s tím, že socializační procesy, které v dětství a mládí proběhly chybně, se později mohou, ovšem pouze v omezeném rozsahu, dohánět a korigovat.

S resocializací úzce souvisí reintegrace, kterou lze charakterizovat jako snahu vrátit „vytrženého“ jedince zpět do společnosti což v praxi znamená najít práci, zachovat rodinu, naučit zvládat svou agresivitu, naučit ho komunikovat.

Resocializační proces je základní činností a cílem všech vyspělých vězeňských systémů. Jako takový je ale velmi málo účinný.

Výkonu trestu v mnoha případech předchází výkon vazby. Vyšetřovací vazba je zajišťovacím opatřením, jehož účelem je ve vymezených případech zabránit obviněnému v předpokládanému maření trestního stíhání, případně v pokračování trestné činnosti. Vazbu může soud nařídit trestně odpovědné osobě (u nás nad 15 let), která je důvodně podezřelá ze spáchání trestného činu a splňuje zákonem stanovené podmínky. Výkon vazby zajišťuje vězeňská služba ve vazebních věznicích, způsob výkonu vazby upravuje zákon o výkonu vazby a řád výkonu vazby.

Účelem výkonu trestu odnětí svobody je účinná ochrana společnosti, která spočívá v naplnění regulativní funkce trestu. Výkon trestu odnětí svobody je zajišťován ve věznicích typu:

- "A" s dohledem,

- "B" s dozorem,
- "C" s ostrahou,
- "D" se zvýšenou ostrahou.

Jak názvy ukazují, liší se jednotlivé typy věznic především mírou ostrahy odsouzených. Nejvolnější režim pro odsouzené je v typu věznice s dohledem a nejpřísnější se zvýšenou ostrahou. Způsob výkonu trestu upravuje zákon o výkonu trestu odnětí svobody a řád výkonu trestu odnětí svobody.

Odsouzené do příslušného typu věznice zařazuje soud podle závažnosti trestných činů, délky trestů, stupně a povaze narušení pachatele. Podle chování odsouzeného ve výkonu trestu odnětí svobody může soud v průběhu výkonu trestu přehodnotit své původní rozhodnutí a přeřadit odsouzeného do jiného typu režimu.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

6 POPIS ZKOUMANÉHO VZORKU

Výzkum byl proveden ve Vazební věznici v Břeclavi a Věznici Znojmo, kde vykonávají trest odnětí svobody odsouzení muži, zařazení soudem do výkonu trestu ve věznici s dozorem nebo ostrahou.

Dle Zákona č. 140/1961 Sb., ve znění pozdějších předpisů zařadí soud zpravidla do věznice s dozorem pachatele, kterému byl uložen trest za trestný čin spáchaný z nedbalosti a který již byl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin ve výměře nepřevyšující dva roky a který dosud nebyl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin. Do věznice s ostrahou soud zařadí zpravidla pachatele, kterému byl trest uložen za úmyslný trestný čin a nejsou zároveň splněny podmínky pro umístění do věznice s dozorem nebo se zvýšenou ostrahou a pachatele, který byl odsouzen pro trestný čin spáchaný z nedbalosti a nebyl zařazen do výkonu trestu odnětí svobody do věznice s dohledem nebo dozorem.

Ve své práci se zaměřuji na jedince tzv. mladé dospělé, tedy osoby do věku 26 let, odsouzené za různorodou úmyslnou trestnou činnost. Šetření probíhalo po dobu 2 let a 3 měsíců. Zúčastnilo se ho 70 odsouzených, kteří splňovali uvedená kritéria.

Pro přehlednost jsem sestavil tabulky základních dat o zkoumaném vzorku, aby přehledně podávaly věkové, rodinné a školské charakteristiky. Zastoupení zkoumaných jedinců je vyjádřeno v absolutních číslech a procentech.

6.1 Věk zkoumaných osob

Struktura věku osob ze zkoumaného souboru

Pořadové číslo	Rozsah stáří	Počet zk. osob	Vyjádření v %
1.	18 – 20	6	8,6
2.	21 – 22	19	27,1
3.	23 – 24	24	34,3

4.	25 – 26	21	30
N.		70	100

Tabulka č. 1

6.2 Rodinný stav zkoumaných osob

Osoby souboru jsou ve věku charakterizovaném navazováním, stabilizací partnerských vztahů a zakládáním, rodin. Respondenti souboru uvádí z 21,4 % svůj stav jako družové. Větší podíl však zauímají svobodní, tj. 54,3 %. 17 dotazovaných bylo schopno před nástupem výkonu trestu uzavřít sňatek, z toho čtyři manželství již byla rozvedena. Jedenáct mužů ze zkoumaného vzorku, kteří žijí s družkou, mají alespoň jedno dítě. Pět ženatých mužů uvedlo, že má jedno dítě, v sedmi případech se za dobu manželství narodily dvě děti a v jednom tři. U rozvedených manželství zůstalo v péči matek šest dětí.

Kriminální kariéra a výkon trestu odnětí svobody zde tedy působí jako výrazně negativní činitel ve smyslu vytváření základu pro rodinný život.

Rodinný stav osob ze zkoumaného souboru

Pořadové číslo	Rodinný stav	Počet zk. osob	Vyjádření v %
1.	Svobodný	38	54,3
2.	Svobodný s družkou	15	21,4
3.	Ženatý	13	18,6
4.	Rozvedený	4	5,7
N.		70	100

Tabulka č. 2

6.3 Dosažené školní vzdělání a pracovní kvalifikace

Více jak polovina dotazovaných, tj. 55,7 % má ukončeno pouze základní vzdělání. Většina z nich sice zahájila přípravu na středních odborných učilištích, ale z různých příčin (nezájem o studovaný obor, neomluvené absence, záškoláctví, trestná činnost) byli z učilišť vyloučeni. 25 odsouzených ukončilo střední odborné učiliště a získalo výuční list. Pouze šest osob v souboru má střední vzdělání završené maturitní zkouškou.

Všeobecně se dá konstatovat, že nižší úroveň vzdělání je spojena s nižší úrovní právního vědomí. Učňovská zařízení připravují relativně kvalifikované pracovníky, ale zaostává funkce výchovná. Jak se statisticky zmíním později, velká část probandů uvedla své první kontakty s alkoholem nebo drogou právě v tomto období. Tyto negativní aktivity, prováděné převážně v partách, jsou provázeny pácháním trestné činnosti.

Dosažené školní vzdělání

Pořadové číslo	Ukončené vzdělání	Počet zk. osob	Vyjádření v %
1.	Zvláštní škola	3	4,3
2.	Základní škola	36	51,4
3.	SOU	25	35,7
4.	Střední škola	6	8,6
N.		70	100

Tabulka 3

Dosažené školní vzdělání a pracovní kvalifikace má zejména v dnešní době velký význam pro pracovní zařazení a uplatnění. Ze zkoumaného vzorku má 8,6 % odsouzených středoškolské vzdělání, 35,7 % je vyučeno v oboru a 55,7 % dotazovaných je pouze zaučeno různým pomocným pracím převážně ve stavebnictví, strojírenském průmyslu, službách a zemědělství. Pouze 19 osob souboru uvedlo, že byli před zadržením zaměstnání

nebo vykonávali základní vojenskou službu. Ostatní měli pracovní poměr rozvázán. Lze tedy konstatovat, že vzhledem ke své kriminální kariéře je stále obtížnější najít pro tyto jedince zaměstnání odpovídající jejich kvalifikaci. Na straně druhé však dochází k tomu, že se někteří jedinci snaží najít uplatnění v nekvalifikovaných oborech, které jsou pro ně finančně zajímavější (stánkový prodej apod.), pohybující se však na hranici zákona nebo lépe řečeno často až za ní.

7 STRUKTURA A KVALITA RODINNÉHO PROSTŘEDÍ

Charakteristiku rodiny popisuje více autorů, kteří uvádějí, že rodina patří mezi instituce, jež působí primárně výchovně. Je důležitým článkem mezi jedincem a společností.

Funkce rodiny odráží stav, ke kterému tato instituce dospěla v rámci historického vývoje:

- biologicko – reprodukční funkce
- ekonomická funkce
- socializační funkce
- výchovná funkce

Úplná rodina – je rodina, ve které žijí oba rodiče a nejméně jedno dítě. Jde o dvougenerační skupinu rodičů a dětí, ve které jsou jasné role všech jejích členů. Podle způsobu soužití členů se dělí na:

Neúplná rodina – je společenství jednoho rodiče (častěji matky) s dítětem, který plní funkci obou rodičů.

Z odpovědí dotazovaných osob vyplývá, že v úplné rodině s vlastním otcem i matkou vyrůstalo celkem 45,7 % delikventů. Ostatní žili v neúplné rodině, kde se na výchově podílela pouze matka. Z 86,7 % byla absence otce zapříčiněna rozvodem, z 10 % úmrtím otce. Jeden odsouzený otce nezná (narodil se svobodné matce), 14,3 % probandů uvedlo, že se s otcem nestýkali, nebo se vídali jen zřídka. Absence otce i matky byla zaznamenána pouze v jednom případě, kdy byl odsouzený vychováván prarodiči. 11,4 % dotazovaných bylo ze čtyř a více sourozenců. Tento jev se promítnul zejména u rómské populace, která se podílí ve zkoumaném vzorku 18,6 % a kde se ve dvou případech objevil i osmičlenný sourozenecký kolektiv. 17,1 % probandů pochází ze tří dětí, 58,6 % dotázaných má jednoho sourozence a 12,9 % jsou jedináčci. 31,4 % delikventů vyrůstalo nějaký čas v dětském domově, v dětském výchovném ústavu, výchovném ústavu pro mládež nebo v diagnostickém ústavu.

Pokud se týká dosaženého vzdělání rodičů má 50,7 % ukončeno pouze základní vzdělání, ve 30 % jsou rodiče delikventů kvalifikovaní dělníci, v 18,6 % má jeden z rodičů ukončeno středoškolské a v jednom případě vysokoškolské vzdělání.

Celkem 47,1 % dotazovaných označilo finanční situaci rodiny jako průměrnou, 52,9 % charakterizovalo hmotný a životní standart rodiny za nižší, než je společenský průměr a to proto, že rodiče vydávali mnoho peněz za alkohol nebo proto, že prostě nedokázali s penězi hospodařit. Poněvadž se v mnoha případech jedná o rodiny, jejichž příjem je z nekvalifikované práce, je i pravděpodobně nižší, než v rodinách kvalifikovaných dělníků a úředníků.

Vzájemné vztahy mezi rodiči jako spokojené označilo pouze 15,7 % dotazovaných. Manželství rodičů jako průměrné hodnotilo 41,4 % osob, neurovnané 18,6 % a vyloženě konfliktní 24,3 % osob. Nejčastějšími příčinami narušení rodinného soužití v rodině byly hádky, alkoholismus, trestná činnost, nedostatek peněz a v několika případech nevěra jednoho z partnerů.

O rodinné výchově můžeme tedy mluvit tam, kde dítě uspokojuje potřeby rodičů, či lépe řečeno, svých dospělých vychovatelů a kde tito vychovatelé uspokojují potřeby dítěte. Jde o jakousi vzájemnost potřeb a jejich uspokojování. Podmínkou toho je, že dítě těmto vychovatelům „patří“, (i když to třeba není zákonem potvrzeno), že jsou na jeho osudu osobně angažováni, že žijí svým způsobem pro ně (Matějček, Z. 1981, s.213).

Zajímavým zjištěním je vyjádření postoje delikventů k rodičům. Z odpovědí odsouzených vyplývá, že jejich vztah k rodičům lze diferencovat do dvou krajností. Na jedné straně charakterizovalo 78,6 % probandů kladný vztah k matce (rozuměli si hodně nebo si byli blízcí). Na straně druhé však označilo 75,7 % dotazovaných svůj postoj k otci jako záporný (nerozuměli si vůbec, velmi málo, málo, nestýkali se nebo jen zřídka). Pro lepší názornost jsem odpovědi dotazovaných sestavil do tabulek č. 4 a 5.

Vztah osob zkoumaného souboru k otci

Pořadové číslo	Jak si rozuměl s otcem	Počet zk. osob	Vyjádření v %
1.	Vůbec ne	14	20
2.	Velmi málo	11	15,7

3.	Málo	18	25,7
4.	Hodně	13	18,6
5.	Byli si blízcí	4	5,7
6.	Nestýkali se, nebo jen málo	10	14,3
N.		70	100

Tabulka č. 4

Vztah osob zkoumaného vzorku k matce

Pořadové číslo	Jak si rozuměl s matkou	Počet zk. osob	Vyjádření v %
1.	Vůbec ne	2	2,9
2.	Velmi málo	3	4,3
3.	Málo	9	12,8
4.	Hodně	34	48,6
5.	Byli si blízcí	21	30
6.	Nestýkali se, nebo jen málo	1	1,4
N.		70	100

Tabulka č. 5

Z uvedených údajů je patrné, že v rodinách zřetelně dominoval vztah k matce, zao-
stával však mužský faktor výchovy. Bonnská psycholožka dr. Ursula Lehrová zastává
názor, že otcové dětem během hry zprostředkují důležité doplňkové zkušenosti. Matky v
první řadě myslí na péči a bezpečí dítěte a mají dokonce sklon zvidací a poznávací chování

dítěte brzdit. Naproti tomu otcové přicházejí za dítětem častěji bez pečovatelských záměrů a hrají si s ním více a originálnějším způsobem. Ve hře s otcem je dítě stimulováno, aby se něčeho odvážilo, použilo své tělesné síly a rozvinulo tvořivost. Kromě tohoto otec znamená vzor, či příklad jedné poloviny lidstva. Dítě se od otce učí jiné způsoby chování, než od matky. To ovlivňuje proces identifikace s jeho pohlavím a dokonce i pozdější partnerské vztahy (Matějček, Z. 1989, s.4).

7.1 Sociálně patologické faktory zjištěné v rodinách probandů

Kvalitní rodinné zázemí a podnětné rodinné prostředí jsou důležité pro fyzický, ale především pro psychický rozvoj jedince. Každá rodina má své specifické cíle, vlastní způsoby, metody výchovného působení i odlišné podmínky. Ty jsou určovány mnoha činiteli jako jsou rodinné tradice, zvyky, vzdělanostní úroveň rodičů nebo hodnotová orientace.

Rodinné prostředí a způsob výchovy v rodině ovlivňuje přítomnost, či nepřítomnost sociálně patologických jevů. V předloženém výzkumu se zabývám jen některými sociálně patologickými jevy, které svým dopadem působí na děti a ovlivňují jejich vývoj. Jedná se o trestnou činnost, alkoholismus a toxikomanii rodičů a sourozenců.

7.1.1 Trestná činnost rodičů a sourozenců osob zkoumaného vzorku

Z odpovědí delikventů vyplývá, že 21,4 % jejich otců bylo odsouzeno k výkonu trestu odnětí svobody za úmyslný trestný čin, v 11,4 % byl uložen podmíněný trest odnětí svobody, nebo peněžitý trest. Přibližně stejný podíl, tj. 20 % zaujímají sourozenci odsouzených ze zkoumaného souboru. Ani jedna matka nevykonávala trest odnětí svobody, avšak 55,7 % jich bylo vyšetřováno na policii zpravidla v souvislosti s objasňováním spáchaných trestných činů svých blízkých.

Uvedené skutečnosti signalizují nevhodné výchovné podmínky pro potomstvo. Rodinní příslušníci žijící střídavě v rodině nebo ve věznici ovlivňují rodinné klima a vzájemné vztahy. Nelze předpokládat, že takovéto rodiny by byly schopny poskytnout dětem adekvátní podmínky pro pozitivní socializaci.

7.1.2 Alkoholismus a jeho výskyt v rodinách delikventů

Je statisticky dokázáno, že v posledních letech dochází k výraznému nárůstu spotřeby alkoholu. Tento negativní jev se projevuje zejména v dissociálních rodinách. Jeho výsledkem je celá řada sociálně negativních jevů, jako je narušení rodinných vztahů, nedostatečná péče rodičů o děti, špatné materiální zabezpečení rodin.

Téměř 38,6 % delikventů uvedlo nadměrné požívání alkoholu rodiči, které v konečné fázi vedlo k narušování soužití v rodině. Rovněž požívání alkoholu u sourozenců se vyskytlo u 35,7 % rodin. Z uvedených poznatků vyplývá, že vlivem nadměrného požívání alkoholu se podstatně zhoršuje rodinné klima. Alkoholismus hraje v etiologii kriminality významnou roli.

7.1.3 Abuzus drog v rodinách delikventů

S pádem železné opony po listopadu 1989 dochází ke značnému nárůstu distribuce a abúzu drog v naší zemi. V dotazníku sice neuvedl žádný z delikventů, že by rodiče byli abuzeři drog, avšak ze strany sourozenců tento jev označilo 20 % odsouzených.

Zneužívání drog, zejména v partách s sebou přináší další nebezpečí, které spočívá v páchání trestné činnosti, což nám potvrdil i náš průzkum.

Při formování osobnosti i systému činností jedince jak v obecných situacích, tak i při vytváření specifických reakcí ve specifických situacích, hraje významnou úlohu společenské prostředí.

Platí to v nemalé míře i při vzniku toxikománie. Četné studie jsou věnovány úloze rodiny, vrstevníků i sociálních mikrostruktur a makrostruktur jak při vzniku, tak při rozvoji tohoto negativního a nebezpečného jevu (Nešpor, K., Csémy, L. 1996, s.26).

8 PREDELIKVENCE A DELIKVENCE PROBANDŮ

K dětské kriminalitě (prekriminalitě) se počítají činy dětí od deseti let, v některých případech i mladších. Kriminologie se těmito případy zabývá proto, že je známo, že určitá část pachatelů začíná svou kriminální kariéru již v poměrně nízkém věku. Na počátku jsou činy jako záškoláctví, útěky z domu, kouření, požívání alkoholu, zneužívání návykových látek, nežádoucí sexuální aktivity a drobné krádeže. S věkem u některých roste i závažnost této činnosti. Delikty jsou převážně páchany v partě a recidiva je tu vysoká, přičemž u těchto nejvíce narušených dětí je pozorována největší výchovná zanedbanost, což prokazuje, že děti se delikventy nerodí, ale že se jimi stávají v důsledku nepříznivých výchovných podmínek, zvláště v rodině.

Celých 42,8 % našich delikventů vykázalo špatný prospěch během školní docházky, z toho 8,6 % osob opakovalo ročník. Řada z nich byla schopna dosahovat dobrých výsledků ve škole a kdyby neměli apatické rodiče, mohli z nich být dobří žáci. 54,3 % dotazovaných uvedlo, že rodiče měli minimální zájem o jejich prospěch a chování ve škole. Tento se projevil většinou až tehdy, když se vyskytly problémy ve škole nebo na policii.

Významným zjištěním je to, že 28,6 % odsouzených mělo během školní docházky sníženou známku z chování, 71,4 % uvedlo, že bylo řešeno napomenutím ředitele školy, nebo třídního učitele.

Z nechuti učit se a být ve stresujícím rodinném prostředí pak vyplývá tendence k záškoláctví, potulkám a útěkům z domovů. K provozování záškoláctví se v dotazníku přiznalo 29,4 % probandů. Z tohoto čísla 5,6 % osob označilo tento jev jako velmi častý, 8,4 % jedinců chodilo za školu často a 15,4 % jen někdy. S přibývajícím věkem se mění psychické a osobnostní zvláštnosti dětí a tím i charakter jejich deliktů.

Společenská malaadaptace se projevuje v kouření, alkoholismu, zneužívání návykových látek, sexuální nevázanosti, závažnějších krádežích a loupežích. Množství volného času, anonymita měst a touha po dobrodružství, být sám sebou, bez kontroly, uznáván, vážen, nikoliv podceňován, vede v některých případech k vytváření závadových skupin. Konzumace alkoholu a kouření tyto jedince přitahuje pro zdání dospělosti. 71,4 % delikventů uvedlo, že již v tomto období začalo kouřit a dokonce 61,4 % probandů přichází do styku s alkoholem. Alkohol má velký vliv na páchání trestné činnosti, kdy aktivně působí směrem k rozhodnutí delikt spáchat. Nealkoholová toxikomanie v podobě zneužívání halu-

cinogenních látek a drog je zvlášť závažnou a nebezpečnou formou, která je schopna vrátit celou osobnost.

Experimentování s drogami přiznalo 42,9 % dotazovaných. Abúzus drog se objevil ve formě inhalování těkavých látek, zneužívání léků, kouření marihuany a nitrožilní aplikaci pervitinu. Sexuální nevázanost jako příčina kriminality je častým prostředkem vyplňování volného času. Dochází k promiskuitě, pohlavnímu zneužívání a znásilnění, kuplířství, prostituci. Důsledkem těchto aktivit je zvýšené nebezpečí výskytu pohlavních chorob včetně AIDS, rostoucí počet interrupcí a nechtěných rodičovství. 8,6 % osob ze zkoumaného vzorku uskutečnilo svůj první pohlavní styk před 15 rokem věku.

Dětská prekriminalita nemá sice za následek trestní odpovědnost, ale soud v občansko právním řízení může uložit osobě, která nedovršila patnáctý rok věku ochrannou výchovu. Ochranná výchova se vykonává ve zvláštních výchovných ústavech a trvá, dokud to vyžaduje její účel, nejdéle do dovršení 18 roku věku chovance. Vyžaduje-li to zájem chovance, může ji soud prodloužit do 19 roku jeho věku.

Z uvedených poznatků lze proto usuzovat, že zvětšuje-li se či zmenšuje-li se početnost dětské kriminality, bude se v dalších letech zvětšovat, či zmenšovat počet trestných činů mladistvých, popřípadě mladých dospělých.

Růst dětské kriminality je tak signálem pro orgány činné v trestním řízení, školské a výchovné pracovníky, orgány městských úřadů (odbory školství, sociální péče), aby zesílily svou výchovnou činnost a učinily příslušná opatření.

Způsoby páchání trestné činnosti probandů souboru jsou ovlivněny několika faktory, které jsem popsal v předešlých kapitolách. Analýza příčin delikventního chování se přímo odráží ve formě páchání trestné činnosti.

Spáchaný trestný čin můžeme zpětně posoudit jako důsledek zděděných dispozic, špatného vlivu rodiny, negativního vlivu neformálních skupin v dětských domovech, domovech mládeže a dalších, často složitých a nepřímo působících jevů. Ve zkoumání analýzy příčin a forem páchání trestné činnosti tedy zjišťujeme vzájemnou souvislost.

Trestnou činnost odsouzených z předkládaného souboru lze rozdělit do několika kategorií. Početně nejvýznamnější skupinu tvoří pachatelé, kteří se dopustili majetkové trestné činnosti, především trestných činů krádeže. Jedná se zejména o vloupání do automobilů, prodejen, restaurací, domů, chat a garáží.

Předmětem zájmu byly osobní automobily, autorádia, peníze, cigarety, alkohol, jízdní kola a elektronika. Majetková trestná činnost se vyskytla u 60 % případů, z toho ve 20 % byla v souběhu s násilnou trestnou činností.

Toto zjištění dokresluje skutečnost, že stejné procentuální vyčíslení osob uvedlo, že byli v době před zadržením bez pracovního poměru. Další významnou skupinou trestných činů páchaných mladými dospělými jsou trestné činy, jejichž charakteristickým prvkem je násilí a které jsou namířeny proti životu a zdraví osob, nebo svobodě a lidské důstojnosti. Do této kategorie zahrnujeme zejména trestné činy ublížení na zdraví, loupeže, vydírání, ale i výtržnictví a omezování osobní svobody.

V uvedeném souboru tyto skutky představují 27,1 %. Mravnostní trestná činnost v souběhu s násilnou se projevila u 4,3 % deliktů. Trestné činy proti povinnosti konat vojenskou službu byly zaznamenány ve 2,9 %. Ve všech těchto případech byl pobyt mimo vojenské posádky doprovázen pácháním majetkových deliktů. Zbýlých 5,7 % deliktů souvisí s nedovolenou výrobou a držením omamných a psychotropních látek. U 35,7 % případů spáchala delikt jedna osoba, ve 41,4 % provedla trestný čin dvojice a v 22,9 % čtveřice pachatelů. U 21,4 % skutků měl vliv na páchání trestné činnosti alkohol.

Na základě závažnosti trestného jednání a jeho nebezpečnosti pro společnost byly osobám v souboru uloženy nepodmíněné tresty odnětí svobody v rozsahu daném trestním zákonem. K trestu odnětí svobody v trvání do 2 let bylo odsouzeno 57,1 % obviněných, do 3 let 30 % a 4 let 12,9 % obviněných.

Z odpovědí dotazovaných osob rovněž vyplývá, že 75,7 % mužů v souboru bylo v minulosti vyšetřováno na policii. Z toho bylo 1x vyslýcháno 41,4 %, dvakrát 28,6 %, třikrát a více 23,8 % odsouzených.

9 ANALÝZA A EVALUACE VÝSLEDKŮ PROVEDENÉHO VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

Cílem bakalářské práce bylo odhalení příčin sociální patologie mladých dospělých a prognóza jejich resocializace.

Na počátku výzkumného šetření byly formulovány výzkumné hypotézy. Těmito počiny byl podán návrh a zároveň zdůvodnění metodiky empirického zkoumání. Výzkumné šetření ve specifikované oblasti a zejména jeho průběh mělo zřetelně vyjádřit vztah mezi zjištěnými výsledky a výchozími hypotézami.

Výzkumná hypotéza č. 1 zněla: *Delikvenci budou vykazovat ve větší míře jedinci z narušených, disociálních a asociálních rodin nebo z dětských domovů než ti, kteří byli vychováni v úplných rodinách, bez vyskytujících se konfliktů a kriminality u jejich rodičů.*

Na základě výsledků provedeného výzkumného šetření lze s určitostí platnost výše uvedené výzkumné hypotézy potvrdit jelikož probandi z disociálních a asociálních rodin výrazně převyšují ostatní při páchání trestné činnosti. Důležitou roli sehrála neúplnost rodiny a absence otce při výchově v rodině, dále pak trestná činnost rodičů a sourozenců.

Prokázána na významné statistické hladině byla i souvislost vzdělání, stavu a zaměstnání, neboť ve více jak 50 % spáchali trestný čin jedinci svobodní, se základním vzděláním a pouze zaučení různým pomocným pracím. 72,9 % pachatelů mělo v době zadržení pracovní poměr rozvázán.

Výzkumná hypotéza č. 2 zněla: *Trestnou činnost budou páchat spíše jedinci, jejichž rodiče a sourozenci jsou abuzeři alkoholu, případně drog, oproti těm, jejichž rodiče se s těmito jevy neztotožňují.*

Zcela nepochybně výzkumné šetření prokázalo souvislost abúzu alkoholu a drog s páchanou trestnou činností, neboť více jak jedna třetina rodičů probandů užívá ve větší míře alkoholické nápoje, 35,7 % sourozenců požívalo alkohol a 20 % užívalo drogy.

V této souvislosti se současně prokázaly i poruchy chování během školní docházky doprovázené sníženou známkou z chování (tento jev označilo 28,6 % odsouzených), 71,4 % dotázaných uvedlo, že bylo řešeno napomenutím ředitele školy, nebo třídního učitele.

Výzkumná hypotéza č. 3 zněla: *U mladých dospělých se bude spíše objevovat majetková trestná činnost, než činy násilné a mravnostní.*

Rovněž tato hypotéza se výzkumem nepochybně potvrdila, protože majetkovou trestnou činností se zabývalo 60 % jedinců. Varující je zde však zjištění nárůstu násilných trestných činů, kdy vzhledem k věku probandů a hranici trestní odpovědnosti nejsou statistické údaje zcela objektivní. Široká diskuse ve smyslu snížení uvedené hranice trestní odpovědnosti je však více než vypovídající.

10 PROGNÓZA RESOCIALIZACE ODSOUZENÝCH

Ve vztahu k vězeňské problematice lze říci, že úplnost či neúplnost socializačních vlivů, plnohodnotnost či závadovost socializačních zkušeností rozsáhle ovlivňuje osobnost člověka, jeho počinání v životě, chování k lidem a postoje k sobě samému. Závažné závady v procesu socializace se stávají rizikovým faktorem v životě člověka, často zjišťovanou okolností v osobní historii pachatelů trestných činů. Vystupuje závadová souvislost mezi závadovou socializací a životní cestou procházející vězením.

Jednu ze zásadních myšlenek optimisticky spojených s představou o užitečnosti výkonu trestu je představa o tom, že odnětí svobody by nemělo plnit jen funkci potrestání a izolace jedince škodícího či nebezpečného pro společnost. Zároveň by čas odnětí svobody měl být využit pro přípravu na život po skončení trestu, aby byl lepší, užitečnější, méně rizikový a více přizpůsobivější společenským normám. Důležitá úloha připadá resocializaci, snaze nahradit nevhodné a rizikové životní zkušenosti příznivějšími.

V systému našeho vězeňství hraje nezastupitelnou roli v procesu resocializace odsouzených tým specialistů, který tvoří pedagog, psycholog, sociální pracovník a vychovatel. Tito odborníci zpracují o každém jednotlivci komplexní zprávu, jejíž součástí je kriminální, rodinná, psychologická a sociální anamnéza. Na základě vyhodnocení těchto údajů je stanovena diagnóza a posléze program zacházení.

Nedílnou součástí procesu resocializace odsouzených jsou skupinové metody práce. Tyto metody vycházejí z předpokladu, že většina lidských psychických problémů má interpersonální povahu. Proto se v terapeutických a poradenských skupinách využívá skupinových procesů a skupinové dynamiky. Jako účinné se jeví využívání zásad komunitního systému, který představuje možnost intenzivního působení na osobnost mladého odsouzeného a rozvíjí vzorce adekvátnějšího sociálního jednání. U více narušených jedinců, zejména s psychopatickými rysy osobnosti, se však jeví jako účinnější a příznivější individuální terapie. Nezanedbatelné jsou výsledky sportovních, jazykových, pěstitelských, chovatelských skupin, včetně práce s počítačem, které jsou náplní řady nových resocializačních programů.

K nejzávažnějším problémům v procesu resocializace patří nevyhovující vězeňská architektura včetně podmínek ubytování odsouzených. S přeplněností věznic souvisí na-

hromadění více či méně narušených osob v omezeném prostoru a jejich převaha nad vězeňským personálem.

Výkon trestu odnětí svobody se odehrává v extrémních deviantních podmínkách, které často působí proti úsilí o opětovnou integraci provinilce do společnosti. Existuje zde totiž riziko, že negativní účinek zkušeností z vězení a s vězeňskou společností spíše posílí negativní zaměření (tzv. problém „druhého života odsouzených“). Cílené působení specialistů se po pracovní době rozplývá ve vězeňské subkultuře. Z tohoto důvodu se někdy vězení nazývá „vysokou školou zločinu“.

Nedostatek výrobních prostor a podmínek pro pracovní činnost s sebou přináší nedostatek pracovních příležitostí pro odsouzené vykonávající trest odnětí svobody. Z tohoto důvodu je pracovně zařazena jen malá část odsouzených. Dalším problémem je nedostatek zařízení sloužících k trávení volného času (tělocvičny, sportovní hřiště).

Propuštěním odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody proces resocializace nekončí, naopak, následuje další etapa nápravy, tzv. postpenitenciární péče. Tato nemá splývat s tresty nebo je nahrazovat, ale měla by plynule navazovat na penitenciární působení ve výkonu trestu odnětí svobody a pomáhat propuštěným jedincům v jejich integraci do rodiny a společnosti. Důležitým aspektem je pomoc klientovi se začleněním do pracovního procesu, vyřešení bytové problematiky, úředních záležitostí, ale i potřeba určitým vhodným způsobem dohlížet nad jeho dalším osudem.

Mediační a probační služba je významným pilířem trestní politiky vyspělých demokratických zemí. Pozitivem je vytváření podmínek pro zvládnutí nárůstu kriminality a řešení konfliktů, které není možné řešit běžnými formami trestní represe. Zahraniční zkušenosti ukazují, že mediační a probační služba může přispět k:

- prevenci trestné činnosti a ochraně společnosti,
- zefektivnění a zjednodušení soudního řízení,
- posílení individualizace přístupu k řešení trestních případů,
- zvýšení účinnosti trestních sankcí,
- posílení aktivní role poškozeného v trestním řízení a účinnějšímu dosažení jeho hmotné a morální satisfakce,

- posílení aktivní účasti obviněných na řešení trestních věcí a posílení jejich odpovědnosti,
- pomoci obviněným vést život v souladu se zákony a přispět k jejich začlenění do společnosti, úspoře finančních prostředků, které by jinak byly vynaloženy na klasické soudní řízení, provoz vězeňských zařízení a integraci propuštěných vězňů do společnosti.

Když hovoříme o prognóze, obvykle tím myslíme předpovídání očekávaného stavu. Pokud jde o resocializaci, zdaleka nemůžeme stanovit výsledek, úspěch či neúspěch závisí na každém konkrétním jednotlivci. Důležitým předpokladem pro efektivní resocializaci je aktivní účast a spolupráce odsouzeného na realizaci resocializačního programu. Jeho cílem je dosažení změny chování a postupně změna osobnosti odsouzeného. Ukazuje se a to zejména z praxe ve věznici, že pokud je možné korigovat osobnost, pak právě v tomto období života, tedy ve věku do 26 let. V pozdějším věku je již odbourávání nežádoucích a zvnitřnění nových norem velmi málo účinné.

Ke zkvalitnění prognózy dalšího vývoje by mohla být přínosem určitá zpětná vazba a to i z oblasti postpenitenciární péče. Zpětná kontrola výsledků snažení výchovných pracovníků je po propuštění jedince téměř nulová. Ve většině případů propuštěním odsouzeného ztrácíme veškerý přehled o jeho další životní dráze. Toto neplatí pouze v případě, že propuštěný spáchá další skutek a vrátí se zpět do věznice, kterou před časem opustil.

ZÁVĚR

Důležitým a rozhodujícím faktorem při potlačování trestné činnosti je vytvoření účinného komplexního preventivního systému, který lze chápat jako specifický druh činnosti společnosti zaměřené na vyhledávání a uplatňování způsobů a prostředků působení na kriminalitu. Tento systém musí zahrnovat nejen aktivitu týkající se obecné prevence jako souhrnu sociálně ekonomických, kulturních, výchovných, organizačních a právních opatření, ale i aktivity individuální prevence ve smyslu působení na konkrétní osoby. Chápeme tedy veškeré preventivní aktivity jako systémové odstraňování příčin trestné činnosti a jejich podmínek. Rozhodujícím hlediskem je ochrana členů společnosti před pácháním protiprávního jednání.

Činnost zaměřená na primární, sekundární i terciální prevenci delikventního chování předpokládá nejen znalost významných faktorů ovlivňujících sociální prostředí jedince, znaků charakterizujících jeho osobnost, ale i úrovně jejich vzájemné interakce. Z anamnéz pachatelů trestných činů lze často zjistit, že u mnoha z nich se již dříve vyskytly závažné poruchy chování, včetně dětské kriminality. Jistě by se dalo polemizovat o tom, zda následná opatření k těmto jevům, jako součást působení sociálního prostředí, byla dostatečně účinná.

Sociální vlivy formují určité rysy a vlastnosti osobnosti, avšak jejich účinky nelze přeceňovat na úkor genetické a biologické výbavy člověka. To potvrzuje i fakt, že předpokladem účinného resocializačního působení na delikventy je důkladné poznání jejich ontogeneze a osobnosti. Za základní charakteristický znak osobnosti každého člověka je považována její jedinečnost, která je dána neopakovatelným souhrnem zděděných, psychických, kulturních a intelektuálních rysů. To platí i o osobnosti pachatele trestných činů.

Trestný čin a způsob jeho provedení vždy vyjadřuje vůli člověka, jeho snahy, názory, způsob uspokojování potřeb, zvyky a tím charakterizuje i jeho osobnost. Dominantním znakem každého trestního jednání je jeho společenská nebezpečnost, která je velmi silně vázaná na osobnost pachatele. Je možné konstatovat, že osobnost delikventa a nebezpečnost trestného činu pro společnost, jsou základními atributy pro stanovení trestní sankce, jež v sobě musí zahrnovat jak ochranu společnosti v širokém slova smyslu, tak i ochranu potencionálních obětí. Účelem uložení trestu by měla být resocializace pachatele, což znamená jeho integraci do společensky žádoucích vztahů a identifikaci s uznávanými společenskými normami. Efektivnost procesu resocializace záleží v adekvátnosti vězeň-

ských podmínek k osobnosti každého pachatele, v profesionální úrovni vězeňských pracovníků a rovněž v nemenší míře ve fungujícím systému postpenitenciární péče o osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody. V řadě případů je patrné, že s jedincem se začíná systematicky s výchovným snažením až ve výkonu trestu odnětí svobody.

Snižování trestné činnosti patří mezi nejdůležitější úkoly policie, státních zastupitelství, soudů, vězeňství, zákonodárných sborů, státních orgánů, školství, výchovných institucí, zdravotnictví, vědeckovýzkumných pracovišť, náboženských společností a církví, zájmových a charitativních institucí - dá se tedy říci celé společnosti. Přitom nesmíme zapomenout, že nezastupitelné a prioritní místo v ovlivňování ontogenetického vývoje každého člověka má rodina.

Z uvedených myšlenek vyplývá značná složitost problematiky boje s kriminalitou v naší zemi. Každý konkrétní a konstruktivní přístup má v této oblasti svůj význam pro společenskou praxi. Pokud moje práce alespoň částečně napomohla k objasnění příčin delikventního chování a možnostem jeho nápravy, tak splnila své poslání.

Tato práce by mohla být dále využita jako výchozí pramen hlubšího průzkumu příčin sociální patologie mladých dospělých, hledání metod a prostředků vedoucích k jejich resocializaci. To vše samozřejmě za předpokladu zkoumání většího vzorku jedinců za delší časový úsek.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

[1] A. Monografické publikace

1. HÁLA, J. *Teorie a praxe vězeňství II., Optimalizace VTOS*. 1.vyd. České Budějovice, 1999.
2. KERLINGER, F. N. *Základy výzkumu chování*. 1. vyd. Praha: Academia, 1972.
3. SKALKOVÁ, J., a kol. *Úvod do metodologie a metod pedagogického výzkumu*. 2. vyd. Praha: SPN, 1985.
4. ČEPELÁK, J. *Penitenciární psychologie – 1. díl*. 1. vyd. Praha: SNV, 1982.
5. SPOUSTA, V., et al. *Vádemékum autora odborné a vědecké práce (se zaměřením na práce pedagogické)*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2003.
6. KOMÁRKOVÁ, R., a kol. *Aplikovaná sociální psychologie III, sociálně psychologický výcvik*. 1. vyd. Praha: GRADA, 2001.
7. ATKINSON, R.L., et al. *Psychologie*. Praha: Portál, 2003.
8. ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*. Praha: Support, 1996.
9. CHMELÍK, J. *Trestná činnost mládeže a páchaná na mládeži*. Praha: MV ČR, 1998.
10. MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, J. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998.
11. NEŠPOR, K., Csémy, L. *Léčba a prevence závislostí*. Praha: PCP 1996.
12. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2003.
13. ZAPLETAL, J., a kol. *Kriminologie*. Praha: Panorama, 1995.

B. Část monografické publikace

14. PETRUSEK, M. *Sociometrie*. 1. vyd. Praha: SPN, 1969.
15. DOLEŽAL, V. *Použití sociometrických metod v penitenciární praxi*. 1. vyd. Praha: SNV, 1973.

SEZNAM PŘÍLOH

1. Příloha č. 1 – Strukturální členění rodinných a osobnostních anamnestických dat.
2. Příloha č. 2 – Strukturální členění okolností a forem spáchané trestné činnosti.